

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

Əlyazma hüququnda

FEYZİYEVA ÜLVİYYƏ ELBƏY QIZI

**“KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFINDA LİZİNQ
ƏMƏLİYYATLARININ TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ”**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402, “Mühasibat uçotu və audit”

Elmi rəhbər:

Prof. C.B.Namazova _____

Magistr proqramının rəhbəri:

Dos. R.N.Kazımov _____

Kafedra müdiri:

Dos. H.A.Cəfərli _____

Bakı 2015

Mündəricat

Giriş	2
FƏSİL I: Kənd təsərrüfatının maddi-texniki təchizatında lizinq mexanizminin nəzəri əsasları	7
1.1 Kənd təsərrüfatının maddi-texniki təminatının müasir vəziyyəti.....	7
1.2 Kənd təsərrüfatında lizinqin iqtisadi mahiyyəti və istehsalın texnika ilə təchiz olunmasında rolu.....	18
1.3 Aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin inkişafı və regionlarda aqrolizinq münasibətlərinin səmərəli təşkili istiqamətləri.....	24
FƏSİL II: Aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının uçotunun təşkili və aparılması metodikası	32
2.1 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində lizinq əməliyyatlarının uçotunun təşkili prinsipləri.....	32
2.2 Lizinq əməliyyatlarının sintetik və analitik uçotu qaydaları.....	37
2.3 Lizinq əməliyyatları üzrə vergilərin ödənilməsi və müəssisə əmlakının uçotu.....	55
FƏSİL III: Aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının təhlili və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası	66
3.1 Aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin inkişafının istehsalın həcminə təsirinin təhlili.....	66
3.2 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində lizinq ödənişlərinin təhlili və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	82
3.3 Kənd təsərrüfatında lizinq mexanizminə təsir edən amillərin təhlili.....	94
3.4 Kənd təsərrüfatında lizinq mexanizminin inkişafı və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	101
Nəticə və təkliflər	108
Ədəbiyyat siyahısı	113

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının aqrar sahəsində istifadə edilən texnikanın mənəvi və fiziki cəhətdən xeyli köhnəlməsi nəticəsində son illərdə texniki potensialın azalması meyli yaranmışdır ki, bu da maşın və avadanlıqların yeniləşməsi üçün imkanlar axtarışını zəruri edirdi. Müasir iqtisadi şəraitdə maşın-traktor parkının faktiki yeniləşmə əmsalının normativdən 35-40 faiz aşağı səviyyədə olması vəziyyəti yaranmışdır. Respublikada yerli kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının enerji və texniki təchizat səviyyəsi qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə 4-6 dəfə aşağı səviyyədədir. Belə ki, keçmiş iqtisadi sistemdəki vəziyyətlə müqayisədə müasir şəraitdə respublikanın aqrar sahəsində fəaliyyət göstərən müxtəlif kateqoriyalı müəssisələrin texniki təchizatının azalması meyli müşahidə olunur. Buna görə də respublikada xarici ölkələrin inkişaf təcrübəsinə uyğun olaraq maşın-traktor parkının genişləndirilməsi zəruridir. Bu, aqrar sahədə məhsul istehsalının həcmi artırmağa, köhnəlmiş texnikaya xidmət xərclərini azaltmağa, fəaliyyətin maliyyə nəticələrini yaxşılaşdırmağa və son nəticədə ümumi məhsul buraxılışını artırmağa imkan verir. Köhnəlmiş maşın və avadanlıqların yenidən qurulması və dəyişdirilməsi üçün müasir investisiya vasitəsi kimi lizinqdən səmərəli istifadə edilməlidir. Milli iqtisadiyyatın müasir inkişaf mərhələsində texnikanın lizinqə verilməsi Azərbaycan Respublikasında aqrar sahənin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin əsas formalarından biridir. Müstəqillik əldə olunduğu ilk

dövrərdə müxtəlif obyektiv və subyektiv amillər üzəndən ölkəmizdə lizinq münasibətləri hələ tam inkişaf etməmişdir. Lakin 23 oktyabr 2004-cü ildə “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış Sərəncama əsasən 31 mart 2005-ci ildə “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə məxsus kənd təsərrüfatı texnikasının hüquqi və fiziki şəxslərə lizinqə verilməsi və ya lizinq yolu ilə satılması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi və “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı qüvvəyə mindikdən sonra aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin inkişafına əlverişli şərait yarandı. Belə şəraitdə təsərrüfatlarda sərbəst pul vəsaitlərinin məhdud olması ilə əlaqədar olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maşın və avadanlıqlarla lizinq əsasında səmərəli təminatı problemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Problemin aktuallığı müasir şəraitdə respublikanın aqrar sahəsində lizinqin iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz elementinə çevrilməsi ilə əlaqədardır. Aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin formalaşması maşın traktor parkının tərkibini yeniləşdirməyə imkan verir. Lizinq vasitəsilə formalaşdırılmasına və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulan bu parkın vəziyyəti isə aqrar sahədə ümumi məhsulun həcminə və istehsalın inkişaf sürətinə səmərəli şəkildə təsir göstərə bilər. Ona görə də “Kənd təsərrüfatının inkişafında lizinq əməliyyatlarının təhlili və səmərəliliyinin

qiymətləndirilməsi”adlandırılan dissertasiya mövzusunun seçilməsi yuxarıda deyilən aktual məsələlər əsasında müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi texniki təchizatın yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş lizinq münasibətlərinin iqtisadi səmərəliliyini aşkar etmək üçün lizinqin nəzəri-metodoloji konsepsiyasını əsaslandırmaq, onun uçotunun təşkili və aparılması metodikasını öyrənmək və bazar prinsiplərindən istifadə olunduğu müasir şəraitdə aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- aqrar sahədə istehsalçıların texnika ilə təchiz olunma vəziyyətini təhlil etmək;
- lizinqin iqtisadi mahiyyətini şərh etmək, o cümlədən təsərrüfatçılığın müasir şəraitində onun təşkili mexanizmini müəyyənləşdirmək;
- regionlarda aqrolizinq münasibətlərinin səmərəli təşkili istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrində lizinq əməliyyatları üzrə uçotun təşkili prinsiplərini aydınlaşdırmaq;
- lizinq münasibətlərində vergiqoymanın əsasları və əmlakın uçotu məsələlərini müəyyənləşdirmək;
- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcminə və onun səmərəliliyinə texniki təchizatın təsirini qiymətləndirmək;

- kənd təsərrüfatı müəssisələrində lizinq ödənişlərinin səmərəliliyini qiymətləndirmək;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının aqrar sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektləri və onların maddi - texniki təchizatının yaxşılaşdırılmasında həlledici rola malik lizinq verən «Aqrolizinq» ASC - dir. Tədqiqatın predmeti kimi Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatında maddi-texniki təchizatda lizinq münasibətlərinin inkişaf meylləri və lizinqin həyata keçirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi çıxış edir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazası kimi Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, «Aqrolizinq» ASC – in məlumatlarından, lizinq alan kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ilkin uçot və illik hesabat məlumatlarından, digər rəsmi normativ sənədlərdən və statistik məlumat materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- lizinqin mahiyyəti və iqtisadi mexanizmi dəqiqləşdirilmişdir;
- lizinq əməliyyatlarının uçotunun təşkili üzrə əsas prinsiplər müəyyən edilmişdir;
- lizinq münasibətlərinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri aşkar edilmişdir;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiq olunan dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasının aqrar sahəsində

lizinq münasibətlərinin formalaşması və səmərəli həyata keçirilməsi üçün bu işin nəticələrindən istifadə edilə bilər. Kənd təsərrüfatına yararlı müasir tipli əsas vəsaitlərin əldə olunması, maşın və avadanlıqların lizinqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün təklif edilən metodik üsullardan təcrübədə istifadə edilməsi lizinq layihəsinin həyata keçirilməsinin səmərəsini təyin etməyə imkan verir.

Fəsil I: Kənd təsərrüfatının maddi-texniki təchizatında lizinq mexanizminin nəzəri əsasları

1.1 Kənd təsərrüfatının maddi-texniki təminatının müasir vəziyyəti

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası kənd təsərrüfatında məhsuldar qüvvələrin bütün maddi elementlərinin və istehsal vasitələrinin məcmusundan ibarətdir. Maddi-texniki ehtiyatlarla maddi-texniki baza arasında kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli fərqlər mövcuddur. Maddi-texniki ehtiyatlardan fərqli olaraq, maddi-texniki bazanı müəyyən edərək ön plana bütün istehsal vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi və birliyi çıxır. Əgər istehsal vasitələrinin bir-iki elementi belə çatışmırsa, bu birlik, ahəngdarlıq texnoloji prosesdə pozulur və kifayət qədər olmasına baxmayaraq maddi-texniki bazanın səviyyəsi aşağı düşür. Ona görə də maddi-texniki bazaya qiymət onun bütövlüyü, sistemliliyi baxımından verilməlidir. Bütövlük əsasən texnoloji baxımdan formalaşdığı üçün maddi-texniki bazanın vəziyyəti texnoloji rejimə əməl olunma imkanları səviyyəsində xarakterizə edilir.

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının inkişaf istiqamətlərini müəyyən edilməsində mühüm məsələlərdən biri maddi-texniki bazanın və onu təşkil edən elementlərin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır.

Maddi-texniki bazanın tərkibinə daxil olan məhsuldar iş heyvanları, bitkilər, çoxillik əkmələr və s. bioloji qanunlar əsasında inkişaf etdikləri üçün

kənd təsərrüfatının istehsal aparatı bu inkişafa uyğun səviyyədə formalaşır. Belə ki, əgər süd istehsal etmək prosesində inəklərin inkişaf qanunauyğunluqlarından irəli gələn problemləri həll etmək lazım gəlsə, pambıq istehsalında başqa şərtləri göstərmək tələb olunur və s.

Kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin zonal xüsusiyyətləri və mövsümi xarakterli olması maddi-texniki bazadan istifadə edilməsində də özünü biruzə verir. Belə ki, zonalar üzrə yetişdirilən bitki və heyvan növlərinin xüsusiyyətləri onlara xidmət edən müvafiq maşın və mexanizmlərin olması zərurətini yaradır. Nəticədə zonalar üzrə müxtəlif maşınlar sistemi komplektləşdirilir. Mövsünilikdən asılı olaraq maşınlardan, mexanizmlərdən və maddi-texniki bazanın digər elementlərindən istifadə fasiləli və natamam xarakter daşıyır. Odur ki, maddi-texniki bazanın elementlərini bu cür universallaşdırmaq cəhdləri onlardan istehsal prosesində xüsusi təyinatlar üzrə fasiləli istifadə olunması problemini tam həll edə bilmir. Ona görə də xalq təsərrüfatının məhz bu sahəsində daha çox maddi-texniki ehtiyatların cəmlənməsi tələb olunur.

Kənd təsərrüfatında istehsal geniş ərazilərdə aparıldığından maşın və aqreqlərin işi mobil xarakterlidir. Buna görə də burada yol təsərrüfatının, təmir bazasının və digər xidmət sahələrinin fəaliyyəti texnikadan istifadənin mobil xarakterinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Kənd təsərrüfatının mexaniki vasitələr ilə təchizatı yerli şəraiti nəzərə alaraq bilən maşınlar sistemi yaratmaq istiqamətində həyata keçirilir. Maşınlar sistemi dedikdə konkret və ya oxşar məhsullar istehsalı prosesində texnoloji mərhələlər

üzrə tətbiq olunan və bir-birini əvəz edə bilən müxtəlif maşınların məcmusu başa düşülür. Bitkiçilikdə belə sistemə torpağı becərən, gübrə verən, toxumsəpən və əkən, əkinə qulluq edən, məhsul yığan, daşıyan və məhsulun saxlanmasını təmin edən maşınlar daxildir.

Maşınlar sistemi respublikanın bölgələri üzrə məhsul istehsalına və torpaq-iqlim şəraitinə uyğunlaşdırılaraq komplektləşdirilir. Taxıl istehsalı ilə məşğul olan zonaların maşın sistemi pambıq istehsalı, ət və süd istehsalı və s. ilə məşğul olan zonalarda tətbiq edilən maşınlardan əsaslı surətdə fərqlənir. Sənayedə olduğu kimi kənd təsərrüfatında da istehsalı texnoloji axın xətləri üzrə inkişaf etdirmək istiqamətləri meydana çıxmışdır. İstehsalı axın xətləri üzrə inkişaf etdirmək üçün maşınlar sistemi tərkibindəki müxtəlif qrup maşınlar arasındakı texnoloji əlaqələri yüksək səviyyədə mexanikləşdirmə əsasında yaratmaq lazımdır.

Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi əl əməyinin maşınla, sadə və az məhsuldar maşınların daha məhsuldar və təkmilləşmiş maşınlarla, pərakəndə maşınların maşınlar sistemi ilə əvəz edilməsidir. Mexanikləşdirilmə prosesi öz inkişafında qismən mexanikləşdirmə, kompleks mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma kimi üç mərhələdən keçir. Qismən mexanikləşdirmə məhsul istehsalının ayrı-ayrı proseslərinin mexanikləşdirilməsini nəzərdə tutduğuna görə əl əməyinin tətbiqinə hələ çox yer verilir; kompleks mexanikləşdirmədə əl əməyi maşınları idarə etmək üçün tətbiq olunur; avtomatlaşdırma fiziki əmək tətbiq etmədən bütün iş proseslərinin cihazlar vasitəsilə idarə olunmasıdır.

Avtomatlaşdırmada insan nəzarətçi rolu oynayır. Hazırda kənd təsərrüfatının bir çox sahələrində kompleks mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma həyata keçirilməkdədir. Məsələn, taxıl istehsalında kompleks mexanikləşdirməni, quş fabriklərində avtomat maşınlar sistesinin tətbiqini və s. qeyd etmək olar.

Mexanikləşdirmə səviyyəsi ayrı-ayrı işlər üzrə, bütövlükdə məhsul istehsalı üzrə və konkret sahə üzrə müəyyən edilə bilər. Ayrı-ayrı işlər üzrə mexanikləşmə səviyyəsi mexaniki qüvvə ilə yerinə yetirilən işin ümumi işin həcminə faizlə olan nisbətinə deyilir (məsələn, inəklərin sağılması prosesində mexanikləşmə səviyyəsi 94%, yemək verilməsi üzrə 60%). Bu və ya digər məhsul istehsalında və ya bütövlükdə sahə üzrə mexanikləşmə səviyyəsini müəyyən etdikdə mexanikləşdirilmiş işlərə əmək sərfini cəmi əmək sərfinə (mexanikləşdirilmiş və əllə işləmə əmək sərfinin cəmi) bölüb faizlə ifadə etmək lazımdır (məsələn, süd istehsalında mexanikləşmə səviyyəsi 50%, heyvandarlıqda mexanikləşmə səviyyəsi 30%-dir). Kənd təsərrüfatının əsas fondlarla yaxşılaşdırılması üçün Gəncə-Qazax bölgəsi üzrə 1998-2005-ci illərdə cəmi 4965 ədəd texnika alınmışdır. Bu texnikanın 798-i Yapon Qrantı, 548-i Tərəfdaşlıq fonduna yığılan vəsait hesabına və 3619-u «Aqrolizinq» ASC tərəfindən alınmışdır. Bu texnikanın 1150-i traktorlardan, 864-ü taxılıyığan kombaynlardan, 295-i isə digər kənd təsərrüfatı texnikasından ibarət olmuşdur. Bunu aşağıdakı cədvəl məlumatlarından aydın görmək olar (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

**Kənd təsərrüfatı texnikalarının Yapon Qrantı, Tərəfdaşlıq
Fondu və «Aqrolizinq» ASC tərəfindən alınması.**

	Cəmiyyətinin	Ocümlədən		
		Yapon Qrantı ilə	Tərəfdaşlıq Fondu ilə	«Aqrolizinq» ASC tərəfindən
Cəmi	4965	798	548	3619
Ocümlədən: Traktor	1150	212	104	834
Digər kənd təsərrüfatı texnikaları	2951	354	352	2245

Məlum olduq kimi, Nazirlər Kabinetinin 21 oktyabr 2005-cü il tarixli sərəncamına müvafiq olaraq respublikanın 10 rayonunda Regional Aqroservis və təchizat bazaları artıq fəaliyyət göstərirlər.

Bunun layanaşır bazaların tərkibində hər bir rayonda texniki xidmət təşkilinə zərər tutulur.

Respublika üzrə 1000 hektarə kinə 2013-cü ilin məlumatlarına əsasən 13,9 ədəd traktor düşür. Bir traktor adüşənə kinə sahəsi 72 hektar təşkil edir.

Müvafiq bitkilərinə kinə sahəsinə düşən kombaynın sayına nəzər salsaq, görürük ki, 2013-cü ilin sonuna dənli bitkilərinə kinə sahəsinə 2,1 ədəd taxılığın kombayn, 0,2 ədəd qarğıdalı yığının kombayn, 0,6 ədəd kartof yığının kombayn,

1,8 ədəd çuğundur yığankombayn və 2,2 ədəd pambıq yığankombayn düşür.

Başqa sözlə birkombayn düşəntaxıl əkin sahəsi 483 hektar,

qarğıdalı yığankombayna 5521 hektar,

kartof yığankombaynı bir ədədinə 1814 hektar,

bir çuğundur yığankombayna 547 hektar,

bir pambıq yığankombayna isə 451 hektar əkin sahəsi düşür.

Traktorlar düşənsəpin, əkin və biçən maşınların sayına gəldikdə görürük ki, 100 traktora 23 ədəd kotan, 3 ədəd kultivator, 9 ədəd toxum səpən, 6 ədəd ot biçən maşınlar düşür. Bugös-

təricilər bütövlükdə kənd təsərrüfatı əkinlərinə düşən normativdən çox-çox aşağıdır.

Odur ki,

texniki servis xidmət müəssisələrinin xidmətindənsəmərəli istifadə edilməlidir.

Kənd təsərrüfatında texnika dönsəmərəli istifadəni iqtisadi səmərəliliyinim üy yənetmə küçün maşın-traktor parkından istifadə göstəricilərinin əzərdən keçirək: mövcud traktorlardan istifadə əmsalı

(işləyən traktorların onları nılınaxırına olansayın nisbəti), müəy-

yən markalı fiziki və şərti etalon traktorların orta, illik,

gündəlik və növbəlik işməhsuldarlığı; növbəlik əmsalı (traktor-

növbə sayının traktor-

günə ol nisbəti), vahid iş sərfəlinə yanacaq sürtgü materiallarının miqdarı,

etalon hektarların mayadəyəri vəs.

Kəndtəsərrüfatında texnikadan istifadənin iqtisadisəmərəliliyinin müəyyən etmə küçün avtomaşın parkından istifadə üzrə göstəricilərinə zərər keçirək: avtoparkdan istifadə əmsalı (işlənmiş maşınların gününə təsərrüfatda mövcud olan maşın-gündəlik sayının nisbəti), iş vaxtından istifadə əmsalı (hərəkət sərfəli olan maşın-saatların planlaşdırılan maşın saatlarının nisbəti), yürüşdən istifadə əmsalı (yükləyürüşməsafəsinin ümumi yürüşməsafəsinə olan nisbəti), yük qaldırma əmsalı (faktiki daşınan yükün ümumi daşınabiləcək yükə olan nisbəti) və avtoparkın istismar əmsalı (avtoparkdan istifadə ilə əlaqədar olan göstəriciləri əks etdirən əmsalların hasilini).

Kəndtəsərrüfatında texnikadan istifadə edilməsinin və yenitexnika tətbiqinin iqtisadisəmərəliliyinin müqayisəsi aşağıdakı göstəricilərin müəyyənləşdirilir: əmək sərfəsinin, istismar xərclərinin, əlavə əsaslı vəsait qoyuluşu payının azaldılması səviyyəsi, əsaslı vəsait qoyuluşunun ödənilmə müddəti.

Kəndtəsərrüfatında texnikadan istifadənin iqtisadisəmərəliliyini yüksəltmək üçün ilknövbədə maşın və mexanizmlərin sərfəli kompleksləşdirilməsinə təminat məkləzimidir.

Texnikadan səmərəli istifadə olunmasının saxlanması və düzgün istifadə edilməsindən, vaxtında təmir və rəkəstəhsalə qaytarılmasından çox asılıdır.

Kəndtəsərrüfatının maddi-texniki bazasının tərkibində istehsal tikililəri və qurğuların xüsusiyyətini. 2013-cü

ilin məlumatlarına əsasən kəndtəsəttüfatında əsas istehsal fondlarının tərkibində tikililərin, qurğuların və ötürücülərin xüsusi çəkisi 57,6% təşkil edir. İstehsal təyinatlı obyektlərin (ferma binalarının, hazır məhsulanbarlarının, texnika nı saxlandıqı və təmir olunduqı talvarların, ilk emalavadanlıqları quraşdırılmış binaların və s.) tikintisinə diqqət artırılması ilə bərabər, onlardan istifadə səmərəliliyini artırılması da tələb olunur.

İstehsal məqsədli tikililərin və qurğuların heyvandarlıq sahələrində daha geniş yer tutur. Onların kəndtəsərrüfatı müəssisələrinin əsas istehsal vasitəsi kimi iş proseslərinin mexanikləşdirilməsi, istehsalın sənaye texnologiyasına keçməsi üçün nəvəz edilməz şərait yaradır; məhsulun saxlanma və ilk emal prosesində keyfiyyətinə və ləkisəviyyədə qalmasına, itkinin azalmasına imkan verir.

Kəndtəsərrüfatı qurğularına aşağıdakılarda xildir: hidrotexnika qurğular, təsərrüfatlararası suvarma və drenaj şəbəkələri, istixana və parniklər, peyinsaxlananyerlər, silos quyuları, üzümlüklər üçün şpalerlər, elektrik xətləri və s.

Tikililərin və qurğuların tərkibi və onlarındəyəri respublikanın zonaları üzrə təbii şəraitdən və kəndtəsərrüfatının sahə strukturundan asılı olaraq müxtəlifdir.

Əlverişsiz təbii şəraitdə istifadə olunan tikililərin və qurğuların köhnəlməsi prosesini sürətləyir. Ona görə də köhnələn istehsal vasitə-

tələrinin bərpasını vaxtında təmin etmək üçün qəbul olunmuş amortizasiya normasını bir qədər artırılır.

Tikilivə qurğulardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyi ümumi və xüsusi iqtisadi göstəriciləri sistemi ilə müəyyənləşdirilir. Ümumi göstəricilər əobyektlərin orta illik dəyərinin hər manatınadüşən ümumi (əmtəəlik) məhsul istehsalı, son məhsul və xalis gəlirə aid edilir. Bura-yahəmçinin obyektlərin orta illik dəyərinin xalis gəlirə olannisbəti göstəricisi də (ödənilmə müddəti) daxildir.

Xüsusi göstəricilər hər baş heyvan yerinin, silo kütləsinə saxlanacaq unun tutum vahidinin (ton ilə), hər m² anbar sahəsinin, hər əkin sahəsinin (parnik və istixana üçün) vəs. balans dəyərinin istehsal olunan məhsulə və ya görülən xidmətinin dəyərinə nisbəti ilə xarakterizə edilir. Bura-yahəmçinin tikilivə qurğuların hər vahidinə görə istehsal olunan məhsulların və görülən xidmətlərinin mayadəyəri, onlara əmək sərfi vəs. daxildir.

Tikilivə qurğulardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək üçün binaların və qurğuların istehsal imkanları ilə istehsal gücləri arasındakı fərqlərin azaldılmasına nail olmaq lazımdır.

Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının əsas elementlərdən biridən əqliyyət vasitələri dir.

K. Marks maddi istehsalı dörsahəyə: hasilə dicivə əmələ dicisənayeyə, əkinçiliyə və əqliyyətə ayırmışdır.

Məhsul istehlakı üçün o halda yararlı hesab edilir ki, o istehlak yerinə gətirilsin.

Nəqliyyatdaməhsulistehsal olunmur.

Lakin nəqliyyat xərcləri

lənədaşınan məhsulundəyərininüzərinəgələrek, onu artırır.

Kəndtəsərrüfatıməhsullarıistehsalivəsətışınıntəşkiliiləlaqədarxərclərin 25-30%-əqədərənəqliyyatxərcləridir.

Nəqliyyatkəndtəsərrüfatındaictimaiistehsalınmüxtəlif sahələrini əlaqələndirməklə, onun səmərəli yerləşdirilməsini və ixtisaslaşdırılmasına əlverişli şərait yaradır.

Kəndtəsərrüfatında təxminən hər hektarəkinyerinəgərə 200-300 ton kmvəbəzən 500-700 ton kmhəcmindənəqliyyatışlərigörülür.

Kəndtəsərrüfatında əsas nəqliyyat növləri avtomobil və traktor dur.

Burada həmçinin borukəmərindən (sukəməri, südkəməri vəs.), təyyarədən və at arabasınınəqliyyat növlərindən də istifadə edilir.

Avtomobil nəqliyyatından ən çox təsərrüfatlararası yüklərin, traktorlardan isə təsərrüfat daxili yüklərindəşınmasında istifadə olunur. At-

arabənəqliyyatnövünün əsas sızaran çixması və nəqliyyat

vasitələrinin yük qaldırma qabiliyyətində təsərrüfat daxilidəşınma-

lardadüzgün istifadə edilməməsi hər ton kilometr (tkm) daşın-

manın mayadəyərinin yuxarı qalxması səbəb olur. Nəqliyyat işlə-

rinin mayadəyərinə nəqliyyat vasitələrinin topdansatış qiymətləri təsiredir.

İstehsal vasitələri istehsal edənsənayemüəssisələrində başqa tex-

nik vasitələr ilə bərabər nəqliyyat vasitələrini təkmilləşdirməklə on-

ların qiymətlərini müntəzəm olaraq artırır. Lakin, bu qiymətlərin sə-

viyyəsi bir çox hallarda kəndtəsərrüfatının mənafeyininə zərər almır.

Nəqliyyat vasitələrindən istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin ümumi-

lənşdirilmiş göstəricisi kimitkm-in mayadəyərindən istifadə edilir.

Nəqliyyat vasitələrindən səmərəli istifadə edilməsi yolların vəziyyətindən birbaşa asılıdır.

Yol örtüyünün nasazlığı texnikanın tez köhnəlməsinə, məhsuldaşınmasında itkiyə, artıq vaxt məsarifinə səbə olur.

Məhsuldar heyvanlar və iş heyvanları maddi-texniki bazanın spesifik xüsusiyyətli tərkib hissəsidir. 2013-cü ilin sonuna olan məlumata görə ölkədə məhsuldar və iş heyvanları kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondlarının 1,2%-ni təşkil edir. Məhsuldar heyvanlar süd, yun, yumurta, bal və s. bu kimi məhsulları ilə istehsal prosesində iştirak edir. Onlar əmək vasitəsi kimi əkinçilikdən hasil edilən yemlə qidalanmaqla (yəni bir növ yemi «emal» etməklə) onu yeyinti məhsuluna çevirirlər. Yemin bir hissəsi heyvanın həyat fəaliyyətini davam etdirməsi, digər hissəsi isə məhsula çevrilməsi üçün sərf olunur. Həyat fəaliyyətini davam etdirmək üçün tələb olunan yemlərin miqdarı müəyyən həddə daxilində olduğu üçün yemlərə tələbatın artması heyvanların məhsuldarlığı ilə əlaqədardır. Odur ki, heyvanlara verilən yemlərin miqdarı artdıqca onun məhsula çevrilmə nisbəti artır və son nəticədə isə məhsuldarlıq yüksəlir. Buna görə də cins tərkibini yaxşılaşdırmaq, möhkəm yem bazası yaratmaq əsasında heyvanların məhsuldarlığını artırmaq aktual məsələdir.

Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatının energetika ehtiyatlarının tərkib hissəsi kimi iş heyvanlarından təsərrüfat daxili yüklərin daşınmasında və

köməkçi xırda işlərin görülməsində geniş istifadə etmək imkanları mövcuddur. Avtomobil, traktor və digər iri həcmli texniki vasitələrdən kiçik işlərdə istifadə etdikdə onların gücündən tam istifadə edilmədiyi üçün işlərin maya dəyəri yüksəlir. Texniki vasitələrin gücündən səmərəsiz istifadə edilməsinin nəticəsidir ki, onlara tələbat süni surətdə artır, texnika qıtlığı yaranır. Çox mürəkkəb relyefli dağ rayonlarının yolsuz yerlərində texniki vasitələrdən istifadə etmək cəhdləri də çox vaxt baş tutmur. Bütün bunları nəzərə alaraq, iş heyvanlarından (at, kəl, öküz) istifadə oluna bilən təsərrüfatlarda əssasız olaraq müasir texniki vasitələrdən istifadə edilməsi ancaq israfçılıq kimi qiymətləndirilməlidir.

1.2 Kənd təsərrüfatında lizinqin iqtisadi mahiyyəti və istehsalın texnika ilə təchiz olunmasında rolu

Lizinq dedikdə maşın və avadanlıqların uzunmüddətli icarəsi başa düşülür. Bu zaman istehsal məqsədilə avadanlıq və maşınlar icarəçi tərəfindən icarədarə verilir. Müqavilənin bütün müddəti ərzində mülkiyyət hüququ icarəçidə qalır. Lakin lizinq icarədən prinsipial olaraq fərqlənir: lizinq verən müəyyən bir şeyi ancaq konkret istehlakçının maraqlarına uyğun olaraq alır. İcarədə isə, əksinə, icarəyə verən ilkin olaraq texniki vasitələrin müəyyən çeşidini alır və sonra icarədən istifadə edəni axtarır. Məhz belə bir vəziyyət bir tərəfdən lizinq ilə, digər tərəfdən isə icarə müqaviləsi arasında bərabərlik işarəsi qoymaq imkanını istisna edir.

Mülkiyyətçi göstərilən xidmətə görə komission haqqı olaraq, ödəmə prinsipini təmin edir. Göründüyü kimi, öz məzmununa və mahiyyətinə görə lizinq kredit sövdəsinə uyğun gəlir. Digər tərəfdən, lizinq verən və lizinq alan kapitaldan pul formasında deyil, istehsal formasında olan əməliyyatlarda istifadə etdiklərinə görə, lizinq ilə birbaşa investisiya arasında oxşarlıq vardır.

Lizinq münasibətlərinin maliyyə tərəflərinə əsaslanaraq, lizinqə ənənəvi bank ssudasına alternativ olan maliyyələşdirmə forması kimi də baxmaq olar. Ümumi iqtisadi mənada lizinq mahiyyətcə lizinq verən tərəfdən lizinq alana istifadəyə verilən avadanlıq şəklində kreditdir.

Lizinq əmlakdan istifadə hüququnu ona sahib olmaq hüququndan ayırır. Lizinq fəaliyyətinin subyektləri bunlardır: lizinqverən lizinqə verilən əmlaka

sahiblik hüququnu özündə saxlayır; lizinqalan lizinq obyektindən istifadə hüququ əldə edir. İstifadə hüququnu əldə etdiyinə görə lizinq alan lizinq verənlə razılaşıdırılan lizinq ödəmələrini həyata keçirir.

Lizinqin inkişaf etməsində təkcə lizinq alanlar (avadanlıq istehlakçıları) deyil, həm də fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələri də maraqlıdırlar, çünki onların istehsal etdikləri avadanlıqların bazarı genişlənilir. İncəstör kimi lizinq şirkətləri üçün müştərinin mövcud ödəmə qabiliyyətinin olmamasının müdafiəsi hesabına, lizinq daha aşağı risk (adi kreditləşmə ilə müqayisədə) səviyyəsində qoyulan kapitala görə lazım olan mənfəəti təmin edir. Son ödənişə qədər şirkət lizinqə verilən avadanlıq üzərində mülkiyyət hüququnu özündə saxlayır və hesablaşmalar pozulduqda bu avadanlığı tələb edə bilər və ya zərəri ödəmək üçün onu satmaq hüququna malikdir. Lizinqalan müflisləşdikdə isə avadanlıq məcburi qaydada lizinq şirkətinə qaytarılır.

Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olur ki, lizinq əməliyyatlarında əmlak istehsalçısı (malgöndərən), lizinq şirkəti (lizinq verən), bank (kredit təşkilatı), müştərisi (lizinq alan) və sövdənin digər iştirakçıları arasında əmlak, iqtisadi, vergi, gömrük, sığorta və digər münasibətlər kompleksi meydana çıxır.

İstənilən lizinq şirkətinin həll etdiyi ilkin məsələ - lizinqə verilən texnikanın alınması üçün sabit maliyyə mənbələrinin axtarışıdır. Buna görə də fəaliyyət göstərən lizinq şirkətlərinin böyük əksəriyyəti kommərsiya banklarının iştirakı ilə yaradılmışdır.

Lizinqə verilən avadanlıqların strukturu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu, müvafiq sahənin vəziyyəti və onun avadanlıqlarının (kompyuterlərin və digər ofis texnikasının payının əhəmiyyətli dərəcədə azalması və telekommunikasiya avadanlıqlarının payının artması) çoxluğu ilə izah olunur. Belə ki, 1997-ci ildə maşınqayırma sahəsinin məhsulunun payına lizinq müqavilələrinin ümumi həcmnin 71,5%-i (1996-cı ildə 75,5%) düşmüşdür. Bu cür kifayət qədər yüksək göstərici onu göstərir ki, investisiya resurslarının kifayət etmədiyi dövrdə lizinq əsas fondların əvəz olunmasının metodlarından biri ola bilər.

Lizinq avadanlığı ilə istehsal olunan məhsul vasitəsilə ödəmə həyata keçirilən zaman lizinq müqavilələri əsasən kompensasiya lizinqi sxemi üzrə tərtib edirlər. Ümumiyyətlə, lizinq şirkətləri klassik (standart) maliyyə lizinqi, əlavə vəsaitlərin cəlb olunması ilə lizinq, qaytarma lizinqi, satışa kömək göstərən lizinq kimi digər lizinq sxemləri də tərtib edirlər. Axırındakı sxemdə, avadanlığın satışının lizinq şirkəti vasitəsi ilə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Lizinq yeni texnikanın istehsal dövrünün qısaldılmasına kömək edir və bu texnikaya olan ödəmə qabiliyyətli tələbin saxlanılması üçün əlverişli şərait yaradır. Bu, müəssisələrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə, lizinq əməliyyatlarından keçən bütün iştirakçıların rəqabət qabiliyyətinin möhkəmlənməsinə imkan verir.

Bundan başqa, lizinqi üçüncü şəxs üçün əmlak əldə edib, bu əmlakı ona uzunmüddətli icarəyə verən, əsas fondlara edilən qoyuluşları

maliyyələşdirmənin xüsusi formasında vasitəçilik edən ixtisaslaşmış şirkət kimi də nəzərdən keçirmək olar. Beləliklə, lizinq şirkəti icarədarə kredit verir. Buna görə də, lizinqə bəzən "kredi-bay" (fransızcadan tərcümədə - kredit-icarə) deyirlər. Mülkiyyət hüququnun satıcıdan alıcıya keçdiyi alqı-satqı müqavilələrindən fərqli olaraq lizinq müqavilələrində mülkiyyət hüququna icarəçi (icarəyə verən) sahib olur. İcarədar (icarəyə götürən) isə, onun müvəqqəti sahibi olur. Lizinq müqaviləsinin müddəti bitdikdən sonra lizinq alan müqavilə obyektini razılaşıdırılmış qiymətlə əldə edər, lizinq müqaviləsinin vaxtını uzada, ya da avadanlığı və ya maşını sahibinə geri qaytara bilər.

İqtisadi nöqtəyi nəzərdən lizinq avadanlıq alınması üçün təqdim olunan kreditlə oxşardır. Kredit vermə zamanı borc alan borcu bağlamaq üçün müəyyən edilmiş tarixlərdə əsas fondlara ödənişlər daxil edir. Bununla belə ssudanın tam ödənilməsinə qədər kreditə verilən obyektin mülkiyyət hüququnu bank özündə saxlayır. Lizinq zamanı icarədar müqavilənin müddəti bitdikdən sonra icarəyə götürülmüş əmlakın qiyməti tam ödənildikdən sonra əmlakın sahibi olur. Amma bu deyilənlər yalnız maliyyə lizinqinə aiddir. Lizinqin digər bir növü olan operativ lizinq avadanlığın klassik icarəsinə daha çox oxşayır.

Hüquqi nöqtəyi nəzərdən lizinq müqaviləsi investisiya qiymətlilərinin uzunmüddətli icarəsinin xüsusi növüdür. Ümumiyyətlə, lizinqin ən geniş istifadə edilən aşağıdakı növləri vardır:

Operativ lizinq (operating leases). Lizinqin bu növündə, maliyyə lizinqi ilə müqayisədə müqavilə müddəti daha qısa müddətli, lizinq ödənişləri isə daha

yüksək olur. Bu lizinq növündə lizinq şirkəti avadanlığın bütün cari və əsaslı təmir xərclərini özü çəkir və bu xərclər lizinq ödənişlərinə əlavə edilir. Operativ lizinqdə müqavilə sonunda avadanlığın mülkiyyəti lizinq şirkətində qalır. Buna görə də, operativ lizinqdə müqavilə müddəti adətən çox qısa olur və lizinqalan tərəfindən ödənilən lizinq ödənişləri avadanlığın dəyərini tam əhatə etmir. Lizinq şirkətləri operativ lizinqə verdikləri avadanlıqları ya ikinci dəfə lizinqə verməklə, ya da satmaqla avadanlığın tam qiymətini əldə edirlər. Müəssisələr tərəfindən operativ lizinq əsasən çox sürətlə inkişaf edən texnika vasitələrinin əldə edilməsində istifadə olunur. Belə ki, bəzi avadanlıqların texniki cəhətdən saz vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, bazara yeni modellərin təqdim edilməsi ilə bu avadanlıqların mənəvi köhnəlməsi hadisəsi baş verir və nəticədə bir müəssisə üçün istehsal avadanlıqlarının hamısının yenilənməsi böyük həcmdə maliyyə vəsaitləri tələb edir. Operativ lizinqdə isə bu avadanlıqlar icarəyə götürülərək rahatlıqla belə vəziyyətlərdən çıxış yolu əldə edilir.

Operativ lizinqdə avadanlıq lizinq şirkəti tərəfindən müştərinin (lizinqalanın) əvvəlcədən razılığı olmadan alınır və bununla bağlı bütün riskləri lizinq şirkəti öz üzərinə götürür.

Maliyyə lizinqi lizinqin ən geniş yayılan formasıdır. Maliyyə lizinqində avadanlığın uzun müddətli icarəyə verilməsi və müqavilə müddəti sonunda bu avadanlığın müqavilədə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş simvolik bir dəyərlə lizinqalana satılması nəzərdə tutulur. Bu lizinq növündə lizinq müqavilələrinin müddəti adətən avadanlıqların amortizasiya müddətləri ilə eyni olur. Maliyyə

lizinqində avadanlıqları adətən müştəri (lizinqalan) seçir və lizinq şirkətinə bu avadanlığın alınması üçün sifariş verir. Maliyyə lizinqində avadanlığın cari və əsaslı təmiri lizinqalan tərəfindən öz vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Maliyyə lizinqi daha çox bir maliyyələşdirmə növüdür və müştəri tərəfindən seçilən avadanlığın lizinq şirkəti tərəfindən yalnız satın alınmasından ibarətdir. Lizinq şirkəti alınacaq avadanlıq haqqında heç bir məlumata sahib deyil və hətta çox vaxt alınan avadanlıq satıcı tərəfindən birbaşa müştəriyə (lizinqalana) təqdim edildiyi üçün lizinq şirkəti avadanlığı görmür.

1.3 Aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin inkişafı və regionlarda aqrolizinq münasibətlərinin səmərəli təşkili istiqamətləri

Məcmu halda istehsal vasitələri kimi birləşən əmək vasitələri və əmək predmetləri kənd təsərrüfatı müəssisəsinin maddi bazasını yaradır. Əmək vasitələri əsas fondlar formasında uçota alınır. Əsas fondlar istehsal edilən məhsulun rəqabət qabiliyyətini təkcə dəyər göstəricisinə görə deyil, həm də və daha vacibi, keyfiyyət göstəricisinə görə çox cəhətdən müəyyən edir. Ona görə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin bazarda rəqabət mübarizəsinə davam gətirməsi əsas fondların vəziyyətindən və onlardan səmərəli istifadə edilməsindən həlledici dərəcədə asılıdır. Müasir şəraitdə respublikamızda lizinqin maliyyələşdirilməsi şərtlərinin dəyişdirilərək istehsalçıların maraqlarına uyğun təkmilləşdirilməlidir. Belə ki, lizinqalanlara təqdim edilən tələblər yumşaldılmalıdır. Nəticədə respublikanın regionlarında olan istehsalçılar lizinq xidmətlərindən daha səmərəli istifadə edə bilmələri təmin olunar. Aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin inkişaf şəraitində maliyyələşdirmə şərtləri bir qədər yüngülləşdiriləndən sonra lizinqalanların regionlarda sayı bir qədər artar və bir sıra regionların istehsalçıları üçün lizinq xidmətləri əlçatmaz olaraq qalmaz.

Tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, regional səviyyədə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları texniki vasitələri «Aqrolizinq» ASC-nin xətti ilə dövlət lizinqi hesabına əldə edə bilərlər. Lizinq münasibətlərinin inkişafı

nəticəsində «Aqrrolizinq» ASC-nin gəlirləri və sair daxilolmalarının həcmi durmadan artır.

Hesablamalara əsasən texniki vasitələrin təzələnməsi istehsalın illik həcmi 15-20 faiz artırmağa, mexanizatorların iş şəraitini yaxşılaşdırmağa və əmək məhsuldarlığını 10-15 faiz artırmağa imkan verə bilər.

Səmərəli fəaliyyət göstərən, aqrar-sənaye istehsalının yüksək texnologiyalarının mənimsənilməsi yolu ilə maşın-traktor aqreqatlarından və avadanlıqlardan yüksək səmərə ilə istifadə edilməsi sistemini təmin edən, məhsul istehsalı zamanı əmək, maliyyə və enerji məsrəflərini azaltmağa imkan verən maşın və avadanlıqlar parkı yaratmaq nəzərdə tutulur.

Texnikanın daim yüksək hazırlıq səviyyəsində olmasını təmin etmək üçün respublikada texniki servis diler sistemi yaratmaq tövsiyə olunur. Texniki vasitələr istehsal edən zavodların öz məhsullarını satış sistemində zəmanətli və zəmanətdən sonrakı dövrdə təmir və texniki xidmət sisteminin yaradılması zəruridir.

Azərbaycan Respublikasında lizinq münasibətlərinin inkişaf variantlarından biri də operativ lizinqin inkişafıdır. Dövlət lizinqinin həcmi azalması ilə əlaqədar yerli idarəetmə orqanlarının büdcələrindən maliyyələşdirmə hesabına texnikanın regional lizinqi inkişaf etdirilməlidir. Bu məqsədlə vəsait toplamaq üçün regional lizinq fondunun yaradılması zəruridir. Regional lizinq fondunun formalaşması aşağıdakı mənbələr hesabına həyata keçirilə bilər: regionlarda yerli idarəetmə orqanlarının büdcəsindən texnika və

avadanlıq alınması üzrə lizinq əməliyyatları aparılması üçün ayrılan birbaşa maliyyə vəsaitləri, yaradılması məqsəduyğun hesab edilən kommersiya lizinq müssisələrinin xüsusi vəsaitləri, qaytarılan vəsaitlər (lizinq ödəmələri) və borc vəsaitləri. Azərbaycan Respublikasının regionlarında lizinq münasibətlərinin gələcək inkişaf variantlarından biri operativ lizinqin inkişaf etdirilməsi və bərpa edilmiş texnika lizinqinin təşəkkülüdür. Texnika lizinqinin səmərəliliyi istehsal edilmiş məhsulun pul ifadəsində həcmi və lizinq predmetlərinin ümumi dəyərinin nisbəti kimi qiymətləndirilir, yəni lizinq fəaliyyətinə dövlət büdcəsindən sərf edilmiş hər manatın səmərəliliyi qiymətləndirilir. Texnika lizinqi üçün ayrılan pul vəsaitlərinin əvəzinin çıxarılması müddəti də mühüm göstəricidir. Texnika lizinqinin səmərəliliyi gəlirlilik indeksi və ya əldə edilmiş gəlirin texnika lizinqi üçün investisiyalara nisbəti kimi göstərilə bilər. Texnika lizinqinin səmərəliliyinin ilkin operativ qiymətləndirilməsi aşağıdakı mühüm göstəricilər əsasında həyata keçirilə bilər: investisiyaların səmərəsi (məsrəflərin hər manatına düşən məhsul istehsalı), onların öz xərcini çıxarmaq müddəti və sosial məsələlərin həll edilməsi imkanı (məsələn, əlavə iş yerlərinin yaradılması). Bir qayda olaraq bu cür qiymətləndirmə böhran və ya fors-majör hallarında tətbiq edilir. Müasir dövrdə məhsul istehsalı sahəsində yaranmış vəziyyət də böhranlı vəziyyətlər qisminə aid edilməlidir. Lizinq münasibətlərinin iştirakçılarının qarşılıqlı münasibətlərinin bu forması texnikanın istismar imkanlarının yaxşılaşdırılmasına və texnika alınması üçün xərclərin azaldılmasına imkan verir.

Müasir iqtisadi şəraitdə aqrar sahəyə dövlət tərəfindən dəstəkləyici siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində kəndli (fermer) təsərrüfatlarının texniki təchizat səviyyəsi kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə göstəricilərdən xeyli yüksəkdir və bu fərq artmaqda davam edir. Belə ki, keçirilən sorğu məlumatına görə, fərdi sahibkar və kəndli (fermer) təsərrüfatlarında traktorlarla təchizat səviyyəsi kənd təsərrüfatı müəssisələri ilə müqayisədə təxminən 47 faiz çox olduğu halda, il üçün bu göstərici 50 faizə bərabər olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının regionlarında fərdi sahibkar və kəndli (fermer) təsərrüfatlarının əsas növ texnika ilə təmin olunma səviyyəsinə «Aqrolizing» ASC öz müsbət dəstəkləyici təsirini göstərib.

Sorğulardan əldə edilən məlumatların təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrində olduğu kimi ayrı-ayrı regionlar üzrə fərdi sahibkar və kəndli (fermer) təsərrüfatlarının da texniki təchizat səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, «Aqrolizing» ASC və müəyyən fərdlərin müxtəlif qiymətlərə texnika təklifi sayəsində traktorlarla təchizat göstəricisinin regionlarda ən yüksək və ən aşağı qiymətləri müşahidə olunur. Texniki təchizatın səviyyəsi kənd təsərrüfatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə bilavasitə təsir göstərir. Azərbaycan Respublikasında 2001 kənd təsərrüfatı müəssisəsinin qruplaşdırılmasının təhlili bu fikri təsdiq edir və həmin nəticələr cədvəl 2-də əks olunub.

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasında traktorla təchizatın kənd təsərrüfatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə təsiri:

Göstəricilər	1000 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə düşən 1 ədəd traktorla təchizatına görə təsərrüfat qrupları, ədəd		
	9-adək	9-dan 17-ədək	17-dən yuxarı
Qruplarda təsərrüfatların miqdarı	954	696	351
1000 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə düşən traktor, ədəd	7,3	12,1	33,5
1000 hektar cəmi kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsindən ümumi məhsulun dəyəri, min manat	952,2	1321,2	5242,8
Rentabellik səviyyəsi, %	13,7	16,3	37,3
1000 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsindən mənfəət, min manat	169,3	174,5	232,5
1000 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinə düşən əsas istehsal fondlarının orta illik dəyəri, min manat	1695,5	2984,7	8407,6

Regionların ayrı-ayrı rayonlarında traktorlarla təmin olunma səviyyəsi fərqlənir. Bu halda istehsalın həcmi və səmərəsini əks etdirən göstəricilərlə traktorların sayı arasında ciddi asılılıq müşahidə olunur. Regionlarda traktorların miqdarının yüksəlməsi sayəsində əkin sahəsi və əkinə yararlı sahə yüksəlmişdir.

Traktor parkının ölçüsünün artması hesabına rayonlarda əhəmiyyətli dərəcədə dəyər göstəricilərinin artması müşahidə olunmuşdur. İstehsalın həcmi və səmərəliliyi mövcud texnikanın miqdarı arasında asılılıq olmasını müəyyən olunub. Buna görə də deyə bilərik ki, texniki potensialın daim azalması respublikada kənd təsərrüfatının yaxın illərdə tamamilə bərpad vəziyyəyə düşməsinə gətirib çıxara bilər. Deməli, aqrar sənaye kompleksinin idarə edilməsinin müxtəlif səviyyələrində müvafiq tədbirlər görülməsi zəruridir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin xüsusi vəsaitləri hesabına texnika parkını yeniləşdirmək mümkün olmadığı şəraitdə bərpa edilmiş texnikanın lizinqi bu problemin həllinin əsas istiqamətlərindən biri hesab edilməlidir.

Lakin bu sahədə müəyyən təcrübə olmasına baxmayaraq, lizinq hələ lazımı sürətlə inkişaf etmir, istehsalın azalmaqda olan texniki potensialının bərpa olunmasını təmin etmir. Bu, təşkilati-iqtisadi xarakterli, hələ həll edilməmiş problemlər kompleksinin mövcud olmasına dəlalət edir.

«Aqrolizinq» ASC öz fəaliyyəti dövründə «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)» yerinə yetirilməsində fəal iştirak etmiş, «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatna dair» və «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı»nın və bu proqramlarda nəzərdə tutulan vəzifələrin icra edilməsində öz fəaliyyətini günün tələbləri səviyyəsində qurur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2011-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2012-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında demişdir: «Aqrolizinq», aqroservislərin fəaliyyəti kənd təsərrüfatının inkişafına böyük dəstəkdir, bu sahədə də dövlətin müdaxiləsi və siyasəti əlbəttə ki, həlledicidir. Əgər indi Azərbaycanda traktor istehsal olunmasaydı, vəsait kənara gedəcəkdi. Onsuz da Azərbaycan dövləti bu vəsaiti ayırıb, texnikanı alır. İndi texnikanın bir hissəsi artıq Azərbaycanda istehsal olunur. Bu sahədə və buna oxşar digər sahələrdə işlər daha da sürətlə aparılmalıdır». Azərbaycan Respublikasında aqrolizinqin əsas subyektləri olan kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının alıcılıq qabiliyyəti aşağı səviyyədə qalır. Lizinq əqdlərin bağlanılarkən obyektlərin bahalıqına baxmayaraq, onlar çox vaxt keyfiyyətsiz olur. Belə ki, neqativ halların aradan qaldırılması üçün respublikanın regionlarında «Aqrolizinq» ASC tərəfindən 55 aqroservis filialı və onların nəzdində 107-dən çox mexanikləşdirilmiş dəstlər yaradılmış, yerlərdə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına servis xidmətləri göstərilir. Respublikanın regionlarında «Aqrolizinq» ASC tərəfindən aqroservislərə verilmiş texnikanın istifadə olunması vəziyyətini təhlil etmişik. Azərbaycan Respublikasında aqrolizinq xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi və dövlət büdcəsinin vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə «Aqrolizinq» ASC yaradılmışdır. Bu qurumun regionlarda kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq respublikamızda daha bir və ya bir neçə aqrolizinq müəssisələrinin yaradılması lizinq xidmətləri bazarında

inhisarçılığı azaltmağa, sabitliyi pozan amillərin təsirini zəiflətməyə, motivasiya amillərindən əhəmiyyətli dərəcədə istifadə etməyə imkan verəcəkdir.

Lizinq obyektinin həyat tsiklinin hər bir mərhələsində müvafiq servis xidmətləri nəzərdə tutula və təqdim edilə bilər. Aqrar sahədə müəssisələrin gəlirliliyinin dövlət tərəfindən müxtəlif vasitələrlə, o cümlədən «Aqrolizinq» ASC-nə ayrılmış vəsaitlər hesabına dəstəklənməsi və maliyyə dayanıqlılığının yüksəldilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən kənd təsərrüfatı risklərinin aşağı salınması üçün ən yaxşı səmərəli vasitə olan sığortadan tam şəkildə istifadə olunmur. Son dövrlərdə aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin əmlakının və maddi-texniki vasitələrinin məcburi şəkildə sığortalanmasına böyük ehtiyac duyulur. Ona görə də aqrar sahədə sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Fəsil II: Aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının uçotunun təşkili və aparılması metodikası

2.1 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində lizinq əməliyyatlarının uçotunun təşkili prinsipləri

Lizinq anlayışı və onun uçotu ilə bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 38-ci fəslində və «İcarə üzrə» Kommersiya Təşkilatları üçün 14№-li Milli Mühasibat uçotu Standartının 22-32-ci və 35-46-cı maddələrində açıqlanmışdır. Lizinq əməliyyatı barədə qısaca desək, lizinq verən (maliyyələşdirən) lizinq alana (əşyaya tələbatı olana) lazım olan əşyanı həmin əşyanı satandan (satıcıdan) alır və lizinq alana uzun müddətə icarəyə verir. Lizinq alan (uzun müddətə icarəyə götürən) isə əldə etdiyi əşyaya görə haqq (muzd) ödəyir. Lizinqə verilən əşya lizinq müqaviləsi dövründə lizinq verənin mülkiyyətində qalır (Mülki Məcəllə, maddə 748-2.1) və həmin əşya lizinq alanın müvəqqəti sahibliyinə və istifadəsinə verilir (Mülki Məcəllə, maddə 748-2.2). Lizinq müqaviləsi başa çatdıqdan sonra lizinq obyektinə mülkiyyət hüququ lizinq alana keçir (Mülki Məcəllə, maddə 748.2.5).

Lizinq obyektinin və ya lizinq əməliyyatlarının lizinq alanda uçotunun aparılmasına diqqət yetirək. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 748-3-cü (Lizinq obyektinin uçotu) maddəsinə görə maliyyə lizinqi əsasında lizinq alana verilmiş lizinq obyektini tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında lizinq verənin və ya lizinq alanın balansında uçota alınmalıdır. «İcarə üzrə» Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat uçotu Standartlarının 22-ci

maddəsinə görə isə icarə müddətinin başlanması tarixində icarəyə götürən maliyyə icarəsini öz balansında icarəyə götürülmüş əmlakın ədalətli dəyərinə bərabər olan məbləğlə, yaxud əgər bu məbləğ aşağıdırsa, minimal icarə ödənişlərinin hər birinin icarə şərtlərinin qəbul edilməsi tarixində müəyyən edilmiş diskontlaşdırılmış dəyərilə aktiv və öhdəlik kimi tanınmalıdır. Göründüyü kimi, Mülki Məcəllədə lizinq verəndə və ya lizinq alanda, yəni iki tərəfdən hər hansı birində lizinq obyektinin uçota alınmasını nəzərdə tutmasına baxmayaraq, 14№-li MMUS-da yalnız bir tərəfdə, yəni lizinq alan tərəfdə uçota alınması göstərilmişdir.

Ölkəmizdə kifayət qədər lizinq əməliyyatlarından bəhrələnən kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri və digər təsərrüfat subyektləri vardır. Bu subyektlər əmlak, mənfəət və yol vergisinin ödəyiciləri ola bilər və bu səbəbdən də audit zamanı onların vergi öhdəliklərinə düzgün əməl olunmasına diqqət yetirilməlidir.

30 yanvar 2009-cu il tarixdən qüvvədə olan «Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları»nda lizinq formasında əldə edilmiş əsas vəsaitlərin uçotu barədə konkret müddəalar göstərilməmişdir. Ona görə də sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri üçün bu sahədə anlaşılmaqlıq yarana bilər. Lizinq yolu ilə daşınar və daşınmaz əşyalar (əsas vəsaitlər) əldə edən sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinə tövsiyə olunur ki, həmin əsas vəsaitlərə balansda 111№-li hesabda ayrıca subhesab (məsələn, 111-5 №-li «lizinqə götürülmüş əsas vəsaitlər» subhesabı) açsınlar. Xatırladaq ki, əvvəlki

ənənəvi hesablar planında lizinq obyektı üçün ayrıca 03№-li «Uzun müddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər» hesabı mövcud idi.

Beləliklə, lizinq alan sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi lizinqə götürdüyü əsas vəsaitləri öz balansında 111№-li hesabda mülkiyyətində olmayan əsas vəsait kimi uçota almalı və digər mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərə tətbiq etdiyi uçot siyasətini (amortizasiya, təmir, qiymətləndirmə və sair) bu əsas vəsaitlərə də tətbiq etməlidir.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmayan digər kommersiya təşkilatları da 14№-li MMUS-un tələblərinə uyğun olaraq lizinqə götürülmüş əmlakı öz balansında uçota almalıdır. Həmin əmlak lizinqə verənin balansında həmin əmlaka qoyulmuş xalis investisiya dəyərində bərabər məbləğdə debitor borcları (investisiyanın əsas məbləği ilə maliyyə gəlirinin cəmi) kimi uçota alınmalıdır.

Əmlak vergisinin ödəyicisi olan lizinq alan təşkilat mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərlə birlikdə mülkiyyətində olmayan, lakin balansında olan lizinqə götürülmüş əsas vəsaitlərin də qalıq dəyərini nəzərə almaqla əmlak vergisini hesablamaq üçün orta illik qalıq dəyərini hesablmalıdır. Məhz ona görə də Vergi Məcəlləsinin 197.1.3-cü maddəsində vergitutma obyektı kimi müəssisələrin mülkiyyətində deyil, balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri nəzərdə tutulub. Lizinq alan lizinqə götürdüyü əsas vəsaitlərə tətbiq etdiyi amortizasiya nəticəsində yaranan məbləğləri mənfəət vergisinin məqsədləri üçün nəzərdə tutulan xərclərin tərkibinə daxil edə bilər. Həmçinin lizinq alan lizinqə

götürülmüş nəqliyyat vasitələri üçün yol vergisini özü hesablamalı və dövlət büdcəsinə ödəməlidir.

Lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotu və hesabatında tanınması “Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Konseptual əsasları”na uyğun təşkil olunmalıdır.

Mühasibat balansında ya da Mənfəət və Zərər haqqında hesabatda lizinq əməliyyatlarının tanınması üçün lizinq əməliyyatları aşağıdakı tanınma meyarlarına cavab verməlidir:

- a) Maliyyə hesabatlarının elementlərinin birinin anlayışına uyğun gəlməsi;
- b) Bu obyekt ilə əlaqədar gələcək iqtisadi səmərənin artımı və ya azalması ehtimalının olması;
- c) Obyektin dəyərinin və ya qiymətinin etibarlı səviyyədə müəyyən oluna, qiymətləndirilə ya da hesablana bilməsi.

Mühasibat balansında və ya Mənfəət və Zərər haqqında hesabatda tanınmalı olan lizinq əməliyyatlarının tanınmaması istifadə olunan uçot siyasətinin açıqlanması, habelə qeydlər və ya izahat materialları vasitəsilə izah edilə bilməz.

Lizinq obyektinin dəyəri və ya qiyməti etibarlı əsasla qiymətləndirilə bilmədikdə, bu obyekt Mühasibat balansında və ya Mənfəət və Zərər haqqında hesabatda tanınmamalıdır. Lakin müəssisənin maliyyə vəziyyətinin və ya maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün obyekt haqqında informasiya

münasib sayıldıqda maliyyə hesabatlarının qeydlərində bu obyekt ilə bağlı təfərrüatların açıqlanması zərurəti yarana bilər.

Bundan başqa, həmçinin, qeyd olunmalıdır ki, lizinq əməliyyatları üzrə aparılan uçot müəssisənin uçot siyasətinə uyğun təşkil olunsun. Uçot siyasəti-maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi zamanı müəssisə tərəfindən tətbiq edilən konkret prinsiplər, əsaslar, şərtlər və qaydalardır.

Lizinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün lizinq alan və lizinq verən arasında lizinq müqaviləsi bağlanır. Lizinq müqaviləsi: Lizinq müqaviləsinə görə lizinq verən müəyyən əşyanı müqavilə ilə şərtləşdirilmiş müəyyən halda, müəyyən müddətə və digər şərtlərlə (lizinq alana əmlakı satın almaq hüququnun verilməsi də daxil olmaqla) lizinq alanın istifadəsinə verməyə borcludur. Lizinq alan müəyyənləşdirilmiş dövriliklə mizd ödəməyə borcludur.

Lizinq verən müqavilədə nəzərdə tutulan əmlakı hazırlamağa və ya əldə etməyə borcludur.

Lizinq müqaviləsinə görə müqavilə müddəti qurtardıqdan sonra lizinq alana lizinq predmetini əldə etmək və ya kirayələmək vəzifəsi həvalə edilə bilər və ya belə hüquq verilə bilər, bu şərtlə ki, müqavilə öz predmetinin tam amortizasiyası ilə bitməsin. Qəti dəyər hesablanarkən amortizasiya faktı bütün hallarda nəzərə alınmalıdır. Əgər müqavilədə müvafiq müddəə yoxdursa, lizinq alanın lizinq predmetini əldə etməyə ixtiyarı çatır.

2.2 Lizinq əməliyyatlarının sintetik və analitik uçotu qaydaları

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatında lizinq əməliyyatları olduqca aktualdır və bu səbəbdən də bu mövzu praktiki əhəmiyyət daşıyır. Lizinqin iki növü var: maliyyə lizinqi və əməliyyat (operativ) lizinqi. Maliyyə lizinqinin mənası aktivin uzunmüddətli istifadə üçün əldə edilməsidir. Əməliyyat lizinqi isə qısamüddətli lizinq razılaşmasıdır. Lakin bunları birbirindən fərqləndirmək üçün mahiyyətin forma üzərində üstünlüyü prinsipindən istifadə etmək vacibdir.

Texnika pul vəsaitləri ilə dərhal ödənmə üsulundan fərqli üsullar vasitəsilə əldə edilirsə, bu halda həmin texnikalar üzrə gələcək ödənişləri təşkil etmək lazımdır. Kredit satışlarının ən sadə formalarında satınalan şəxsə məbləği ödəmək üçün müəyyən müddət verilir və bu halda debitor/kreditor borcları ilə əlaqədar olan normal uçot prosedurları tətbiq edilir. Hər halda, son illərdə kənd təsərrüfatında lizinq müqavilələrinin sayında əhəmiyyətli artım baş vermişdir.

Lizinq-ixtisaslaşmış lizinq şirkətinin, firmasının, bank şöbəsinin lizinqalan üçün əmlak olaraq, həmin əmlakın müəyyən müddətə icarəyə verilməsi ilə əlaqədar olaraq əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsidir.

Maliyyə lizinqi aktiv üzrə mülkiyyət hüquqlarına aid bütün risk və mükafatların ötürülməsini təmin edən lizinq növüdür. Sonda mülkiyyət hüququ həm keçə,

həm də keçməyə bilər. Əməliyyat lizinqi isə maliyyə lizinqi olmayan hər hansı bir digər lizinq növüdür.

Yuxarıda deyilənləri daha da ümumiləşdirsək, belə qənaətə gələ bilərik ki, lizinq şərtlərinin qəbul edilməsi tarixində minimal lizinq ödənişlərinin cari (diskontlaşdırılmış) dəyəri icarəyə götürülən aktivin ədalətli dəyərinə təqribən bərabər olduqda bunun maliyyə icarəsi olduğunu fərz etmək olar.

Diskontlaşdırılmış dəyər lizinq müqaviləsində nəzərdə tutulan faiz dərəcəsindən istifadə edilməklə hesablanmalıdır.

Maliyyə lizinqinin uçotu zamanı maliyyə lizinqinə uyğun olaraq:

- a) əldə edilmiş aktivlər kapitallaşdırılmalıdır;
- b) ödənişlərin faiz elementi (hissəsi) mənfəət və zərər haqqında hesabatda uçota alınmalıdır.

Lizinqalan lizinq ödənişindən müəyyən bir dövr ərzində azad edilərsə və yaxud ona pul vəsaitinin geri qaytarılması ilə bağlı stimullar təklif olunarsa, bu halda həmin stimullar əslində endirim kimi qəbul edilir və mühasibat uçotunun hesablaşma metoduna əsasən əməliyyat lizinqi dövrü ərzində paylaşdırılır. Məsələn, müəssisə 4 illik əməliyyat lizinqi müqaviləsi bağlayıb, lakin 2-ci ilə qədər müəssisədən heç bir ödəniş tələb olunmursa, bu halda 2-4-cü illər ərzində ediləcək bütün ödənişləri 1-4-cü illər arasında bərabər şəkildə paylaşdırmaq lazımdır.

Lizinqalana pul vəsaitinin geri qaytarılması stimulu verilərsə, bu halda lizinq müddəti ərzində ödəniləcək ümumi məbləğ, çıxılışın geri qaytarılan pullar,

icarə müddəti ərzində bərabər olaraq paylaşdırılmalıdır. Bunu geri alınmış pul vəsaiti məbləğini təxirə salınmış gəlir (öhdəlik) hesabına kreditləşdirmək və icarə müddəti ərzində tədricən mənfəət və zərər haqqında hesabatə köçürmək yolu ilə həyata keçirmək olar.

Maliyyə lizinqi üzrə saxlanılan aktivlər üçün isə bu uçot qaydası real vəziyyəti əks etdirmir. Əgər icarəyə verən subyekt maliyyə lizinqi çərçivəsində aktivini lizinqə verirsə, həmin aktiv, çox güman ki, heç vaxt onun ərazisində görünməyəcək və ya fəaliyyətində (biznesində) istifadə edilməyəcək. Lizinq verən subyektin bu aktivini uzunmüddətli aktiv kimi uçota alması münasib deyil. Reallıqda onun sahib olduğu tək şey lizinqalardan alınacaq pul vəsaitləri axınıdır. Bu halda, həmin aktiv uzunmüddətli aktiv kimi deyil, debitor borcu kimi tanınmalıdır.

Analoji olaraq, lizinqalan sonradan öz biznesində, çox güman ki, uzun illər boyu işlədiləcək böyük bir aktivin əldə edilməsini maliyyələşdirmək üçün maliyyə lizinqindən istifadə edə bilər. Əməliyyatın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, lizinqalan uzunmüddətli bir aktiv əldə etmişdir və bu da 17 nömrəli BMUS-da yazılan uçot qaydasında öz əksini tapır. Buna baxmayaraq, qanunla lizinqalan heç vaxt aktivin mülkiyyətçisi olmaya bilər.

Əməliyyat lizinqi mühasibat uçotu baxımından əslində heç bir problem yaratmır. Lizinqalan lizinqverən subyektə mütəmadi olaraq ödənişlər edir və bu ödənişlər mənfəət və zərər haqqında hesabatda öz əksini tapır. Lizinqverən subyekt lizinqə verilmiş aktivini uzunmüddətli aktiv kimi uçota alır və ona normal

şəkildə amortizasiya (köhnəlmə) hesablayır. Lizinqalandan əldə edilən lizinq haqqı lizinqverən subyektin mənfəət və zərər haqqında hesabatında qeyd edilir.

Maliyyə lizinqi çərçivəsində aktivlər bir tərəfdən digər tərəfə keçirsə, bu halda lizinqalan və lizinqverən subyekt həmin əməliyyatı sanki bir kredit satışı kimi uçota almalıdır:

Debet: 111 (Torpaq, tikili və avadanlıqlar)

Kredit: 431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları).

Bu yolla qeyd edilən məbləğ ədalətli dəyərlə lizinq ödənişlərinin diskontlaşdırılmış dəyərindən daha az olanıdır.

Müvafiq aktiv hesabını aktivin ədalətli dəyəri məbləğində debetləşdirmək, gələcək dövrlərin faiz xərcləri hesabını müqaviləyə əsasən ödəniləcək faizlərin ümumi məbləğində debetləşdirmək və müqavilə üzrə lizinqverən subyektə ödəniləcək məcmu əsas məbləği ilə faiz xərclərini lizinqverən subyekt qarşısındakı öhdəlik hesabına kredit müxabirləşməsi verməklə eyni nəticəyə nail olmaq olar. Biz aşağıdakı misalda bunların ilin sonuna olan mühasibat yazılışlarına (müxabirləşmələrinə) necə təsir göstərəcəyinə nəzər yetirəcəyik.

Lizinqə götürülmüş aktivlər üzrə öhdəlikləri lizinqə götürülmüş aktivlərin dəyərindən çıxmaqla göstərmək münasib deyil. Əgər müəssisə digər öhdəlikləri cari və uzunmüddətli öhdəliklərə bölərsə, lizinq üzrə olan öhdəliklərini də bu yolla bölməlidir.

Aktiv aşağıdakılardan daha qısa müddət ərzində amortizasiya edilməlidir:

a) lizinq müddəti;

b) aktivin faydalı istifadə müddəti.

Əgər lizinq müddətinin sonunadək lizinqalan tərəfindən mülkiyyət hüququnun əldə ediləcəyinə dair əsaslı əminlik varsa, aktiv öz faydalı istifadə müddəti ərzində amortizasiya edilməlidir.

Lizinqalan lizinq haqqını ödəyəndə bu məbləğ özündə iki elementi ehtiva edir:

- a) lizinqalan subyekt tərəfindən təmin edilmiş maliyyə vəsaiti üzrə faiz xərcləri. Hər ödənişin bu hissəsi lizinqalan və lizinqverən subyektin mənfəət və zərər haqqında hesabatlarında müvafiq olaraq faiz gəlirləri və faiz xərcləri kimi göstərilir;
- b) aktivin əsas hissəsinin bir qisminin ödənişi. Lizinqalanın uçot kitablarında hər lizinq haqqının bu hissəsi ödənilməmiş borcları azaltmaq üçün lizinqverən subyekt qarşısındakı öhdəlik hesabının debetinə aid edilməlidir. Lizinqverən subyektin uçot kitablarında isə bu məbləğ lizinqalandan alınacaq məbləğləri azaltmaq üçün lizinqalandan alınacaq debitor borcları hesabının kreditinə aid edilməlidir.

Burada ortaya çıxan uçot problemi lizinqverən subyekt tərəfindən edilən hər ödənişin hansı hissəsinin faiz, hansı hissəsinin isə lizinqverən subyekt tərəfindən verilmiş kapitalın geri ödənilməsi kimi təsnifləşdirilməsini müəyyən etməkdir. Bizim rastlaşa biləcəyimiz iki paylaşdırma metodu vardır:

- a) aktuar metodu;
- b) rəqəmlərin cəmi metodu.

Aktuar metodu ən yaxşı və ən elmi metoddur. Bu metodun əsaslandığı ümumi fərziyyəyə görə lizinqverən subyekt tərəfindən uçota alınan faiz gəlirləri həmin şirkət tərəfindən arzu edilən gəlir normasının onun investisiya etdiyi kapital məbləğinə vurulmasından ortaya çıxan məbləğə bərabər olmalıdır:

- a) Lizinqin əvvəlində investisiya edilmiş əsas məbləğ aktivin ədalətli dəyərində bərabərdir (lizinqalan tərəfindən ödənilən hər hansı ilkin depozit çıxılmaq şərti ilə);
- b) Hər ödəniş edildikcə, bu əsas məbləğ azalır. Hesablanmış faizlər lizinq müddətinin əvvəlində daha çox olur və əsas məbləğ geri ödənildikcə tədricən azalır.

Rəqəmlərin cəmi metodu da təxminən aktuar metoduna uyğundur. Belə ki, bu metoda görə ümumi faiz məbləği (faiz dərəcəsinə istinad etmədən) elə bölüşdürülür ki, ilk illərə daha çox faiz məbləği düşür. Bu metodu aşağıdakı kimi izah etmək olar:

- a) Hər ödənişə bir rəqəm təyin edək. 1 rəqəmi axırıncı, 2 rəqəmi axırıncıdan əvvəlki ödənişə təyin edilməlidir və sair;
- b) Rəqəmləri toplayaq. Rəqəmlərin cəmini $(n(n+1))/2$ düsturundan istifadə etməklə daha tez tapmaq olar (burada n ödənişlərin sayını göstərir). Əgər cəmi on iki ödəniş varsa, onda rəqəmlərin cəmi 78 olacaq. Bu səbəbdən də rəqəmlərin cəmi metoduna bəzən 78 qanunu da deyilir;

c) Hər ödənişin tərkibindəki faiz xərclərini hesablayaq. Bunu icarə müddəti ərzində hesablanan ümumi faiz məbləğini aşağıdakı nisbətə vurmaqla edə bilərik: (ödənişə uyğun olan rəqəm/rəqəmlərin cəmi).

Tədqiqat apardığımız “Aqrolizinq” ASC ilə lizinq əməliyyatları zamanı ödənişlərin uçotunda istifadə olunan metoda nəzər salmaq.

1 yanvar 2012-ci il tarixində kartof əkini ilə məşğul olan kənd təsərrüfatı müəssisəsi maliyyə lizinqi çərçivəsində “Aqrolizinq” ASC-dən kartofyığan kombayn alır. Avadanlığın nağd qiyməti 7,710 manat, müqavilə üzrə ödəniləcək məbləğ isə 10.000 manatdır. Müqaviləyə görə, 2000 manat müqavilə imzalandığı an, qalan hissə isə 31 dekabr 2012-cü il tarixindən başlayaraq dörd il ərzində bərabər illik ödənişlər etməklə ödənilməlidir. 2290 manat məbləğində faiz xərci hər uçot dövrünün sonuna öhdəliyin qalıqına 15%-li illik faiz dərəcəsi tətbiq etməklə hesablanır. Avadanlığın amortizasiyası son qalıq dəyərini sıfır götürməklə, düz xətt metodu əsasında illik 20% dərəcəsində nəzərdə tutulur.

İndi isə yuxarıda göstərdiyimiz bölüşdürmə metodlarından istifadə edərək hər ödənişin faiz və əsas məbləğ arasında paylaşdırılmasını verək.

İlk olaraq rəqəmlərin cəmi metodu üzrə nəzərdən keçirək.

Hər ödənişə bir rəqəm təyin edilir:

1-ci ödəniş (2012-ci il)-4

2-ci ödəniş (2013-cü il)-3

3-cü ödəniş (2014-cü il)-2

4-cü ödəniş (2015-ci il)-1

Və ya düsturdan istifadə edərək, $(4*5)/2=10$.

2290 manat məbləğində olan faiz xərcləri illər arasında aşağıdakı kimi bölüşdürülə bilər:

1-ci ödəniş: $2290*4/10=916$

2-ci ödəniş: $2290*3/10=687$

3-cü ödəniş: $2290*2/10=458$

4-cü ödəniş: $2290*1/10=229$

Bölüşdürmə və təsnifləşdirmə isə belə olacaq:

1-ci ödənişdə faiz 916 manat, əsas məbləğ 1084 manat; 2-ci ödənişdə faiz 687 manat, əsas məbləğ 1313 manat; 3-cü ödənişdə faiz 458 manat, əsas məbləğ 1542 manat, 4-cü ödənişdə isə faiz 229 manat, əsas məbləğ isə 1771 manat olacaqdır.

Faiz xərci hər ilin əvvəlində əsas məbləğin ödənilməmiş hissəsinin qalığının 15%-ni təşkil edir. Əsas məbləğin ödənilməmiş hissəsinin qalığı hər ödənişin əsas məbləğə aid olan hissəsi vasitəsilə hər il tədricən azalır. 1 yanvar 2013-cü il tarixinə əsas məbləğin ödənilməmiş hissəsinin qalığı 5710 məbləğindədir (7710 ədalətli dəyər çıxılısın 2000 ilkin ödəniş).

1 yanvar 2013-cü il tarixinə əsas məbləğin qalığı 5710 manatdır. 1-ci ödəniş üzrə faiz məbləği isə 856 manatdır ($5710*15/100$).

1 yanvar 2014-cü il tarixinə əsas məbləğ 4566 manat, faiz məbləği isə 685 manat təşkil edir.

1 yanvar 2015-ci il tarixinə əsas məbləğ 3251 manat, faiz məbləği isə 488 manat təşkil edir.

1 yanvar 2016-cı il tarixinə əsas məbləğ 1739 manat, faiz məbləği isə 261 manat təşkil edir.

Gələcək hesabat dövrlərinin xərcləri hesabından istifadə olunarsa, maliyyə lizinqi ödənişləri üzrə ikili uçot müxabirləşmələri aşağıdakı kimi olar:

a) Debet: 111 (Torpaq, tikili və avadanlıqlar) -7710 manat

191 (Gələcək hesabat dövrlərinin xərcləri) -2290 manat

Kredit: 431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları) -10000 manat;

b) Debet: 431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları) - 2000 manat

Kredit: 223 (Bank hesablaşma hesabı) -2000 manat.

Bu müxabirləşmə hər bir ödənişi tam məbləğdə uçota almaq üçündür.

c) Debet: 751-1 (Faiz xərcləri) -856 manat;

Kredit: 191 (Gələcək hesabat dövrlərinin xərcləri) -856 manat.

Bu müxabirləşmə ilin sonunda faiz xərclərinin mənfəət və zərər haqqında hesabatda qeyd olunmasını təmin etmək üçündür.

Gələcək hesabat dövrlərinin xərcləri hesabından istifadə edilmədiyi hallarda, müvafiq müxabirləşmələr aşağıdakı kimi ola bilər:

a) Debet: 111 (Torpaq, tikili və avadanlıqlar) -7710 manat

Kredit: 431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları) -7710 manat.

b) Debet: 431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları) -2000 manat

Kredit: 223 (Bank hesablaşma hesabı) -2000 manat.

c) Debet: 751-1 (Faiz xərcləri) - 856 manat

Kredit: 431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları) -856 manat.

Yuxarıdakı c) bəndindəki müxabirləşmə ödənişin faiz elementinin illik düzəliş formasında uçota alınmasını təmin edir. Əlbəttə, bunu hər bir ödəniş baş verdikdə tam düzgün məbləği qeyd etməklə də müxabirləşmə aparmaq mümkündür.

Debet: 751-1 (Faiz xərcləri)-856 manat

431 (Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları) -1144 manat

Kredit: 223 (Bank hesablaşma hesabı) -2000 manat.

Lakin təcrübədə kənd təsərrüfatı müəssisələrində faiz xərclərinin hesablanmasını yalnız ildə bir dəfə, illik hesabatlar hazırlananda həyata keçirirlər.

Beləliklə də il ərzində istifadə olunan sistemdən asılı olmayaraq, ilin sonunda lizinqverən subyekt qarşısında öhdəlik hesabı (müvafiq olduqda, gələcək hesabat dövrlərinin xərcləri hesabındakı qalıq çıxılmaqla) əsas məbləğin ödənilməmiş hissəsini göstərəcək. Gələcək hesabat xərcləri əsl öhdəlik sayılmır,

çünkü əsas məbləğ istənilən vaxt tam şəkildə (tam məbləğdə) ödənilə bilər və bu halda heç də belə bir xərc yaranmaz.

Tədqiqat apardığımız müəssisədə lizinq əməliyyatlarının uçotu ilə bağlı olan aşağıdakı əməliyyata baxaq.

Kənd təsərrüfatı müəssisəsi 1 yanvar 2013-cü il tarixində maliyyə lizinqi çərçivəsində “Aqrolizinq” ASC-dən avadanlıq alıb. Müqavilədə qeyd edilib ki, ilkin ödəniş 2000 manat məbləğində olacaq və daha sonra hər biri müvafiq olaraq 30 iyun və 31 dekabr tarixlərində olmaqla, 3056 manat məbləğində beş bərabər məbləqli ödəniş həyata keçiriləcəkdir. Avadanlığın nağd vəsaitlə satış qiyməti 10 000 manatdır. Alıcı müəssisənin təxmini hesablamalarına görə avadanlığın faydalı istifadə müddəti 5 ildir və bu müddətin sonunda onun son qalıq dəyəri 1000 manat məbləğində olacaqdır. Lizinq dövrünün sonunda mülkiyyət hüququ lizinqalana keçəcəkdir.

Şirkət faiz xərclərini müvafiq uçot dövrlərinə bölüşdürərkən “rəqəmlərin cəmi” metodundan istifadə edir.

a) Müvafiq olaraq, 31 dekabr 2013-cü il, 2014-cü il və 2015-ci illərin hər üçü üzrə aşağıdakı jurnal hesablarını hazırlayaq: avadanlığın icarəsi üzrə kreditor borcları hesabı (Cədvəl 3) və avadanlığın icarəsi üzrə faiz xərcləri hesabı (Cədvəl 4).

b) 31 dekabr 2013-cü il, 2014-cü il, 2015-ci il tarixlərinə maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatdan avadanlığa aid olan aşağıdakı çıxarışları göstərək: 1) uzunmüddətli aktivlər: avadanlığın xalis balans

dəyəri; 2) cari kreditor borcları: maliyyə lizinqi üzrə öhdəliklər; 3) uzunmüddətli kreditor borcları: maliyyə lizinqi üzrə öhdəliklər.

Cədvəl 3.

Avadanlığın lizinqi üzrə kreditor borcları hesabi

2013-cü il	2013-cü il
01.01 Bank hesablaşma hesabi (223) – 2000man	01.01 Torpaq, tikili və avadanlıqlar (111) – 10 000man
30.06 Bank hesablaşma hesabi (223) – 3056man	01.01 Faiz xərcləri (751-1) – 7280man
31.12 Bank hesablaşma hesabi (223) – 3056man	
31.12 İlin sonuna qalıq – 9168man	
Cəmi: 17 280man	Cəmi: 17 280man
2014-cü il	2014-cü il
30.06 Bnak hesablaşma hesabi (223) – 3056man	01.01 İlin əvvəlinə qalıq – 9168 man
31.12 Bnak hesablaşma hesabi (223) – 3056man	
31.12 İlin sonuna qalıq - 3056man	
Cəmi: 9168man	Cəmi: 9168man
2015-ci il	2015-ci il
30.06Bank hesablaşma hesabi (223) – 3056man	01.01 İlin əvvəlinə qalıq – 3056 man

Cədvəl 4.

Avadanlığın lizinqi üzrə faiz xərcləri hesabı

2013-cü il	2013-cü il
01.01 Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları (431) – 7280man	31.12 Ümumi mənfəət, zərər (801) – 4368man 31.12 ilin sonuna qalıq – 2912man
Cəmi: 7280man	Cəmi: 7280man
2014-cü il	2014-cü il
01.01 İlin əvvəlinə qalıq – 2912man	31.12 Ümumi mənfəət, zərər (801) – 2427man 31.12 ilin sonuna qalıq – 485man
Cəmi: 2912man	Cəmi: 2912man
2015-ci il	2015-ci il
01.01 İlin əvvəlinə qalıq – 485man	31.12 Ümumi mənfəət, zərər (801) – 485man

Hesablamalar:

Rəqəmlərin cəmi: $5+4+3+2+1=15$

Faiz xərci 2013-cü il: $7280*(5+4)/15=4368$

2014-cü il: $7280*(3+2)/15=2427$

2015-ci il: $7280*1/15=485$.

a) (1) Uzunmüddətli aktivlər: avadanlıqların xalis balans dəyəri

31.12.2013: Avadanlıqların ilkin dəyəri	10,000
Yığılmış amortizasiya	1,800
Xalis balans dəyəri	8,200

31.12.2014: Avadanlıqların ilkin dəyəri	10,000
Yığılmış amortizasiya	3,600
Xalis balans dəyəri	6,400
31.12.2015: Avadanlıqların ilkin dəyəri	10,000
Yığılmış amortizasiya	5,400
Xalis balans dəyəri	4,600

Hesablama

Amortizasiya: İlkin dəyər	10,000
Son qalıq dəyəri	1,000
İqtisadi istifadə müddəti:	5 il

Düz xətt metodu ilə illik amortizasiya xərci= $9000/5=1,800$ (hər il üzrə)

a) (2) cari kreditör borcları: maliyyə icarəsi üzrə öhdəliklər

31.12.2013	3,685
31.12.2014	2,571
31.12.2015	-

Hesablamalar:

31.12.2013: Borc hesabında qalıq	9,168
Çıxılsın 2015-ci ildə ödənilməli olan məbləğ	(3,056)
Çıxılsın faiz hissəsi (elementi)	(2,427)
=3,685	
31.12.2014: Borc hesabında qalıq	3,056
Çıxılsın faiz hissəsi (elementi)	(485)

b)(3) Uzunmüddətli kreditor borcları: maliyyə icarəsi üzrə öhdəliklər

31.12.2013	2,571
31.12.2014	-
31.12.2015	-

Əsas etibarı ilə lizinqverən subyekt tərəfindən maliyyə lizinqinin uçotu lizinqalan tərəfindən aparılan uçotun tam əksidir. Aktiv lizinqverən subyektin uçot kitablarında uzunmüddətli aktiv kimi deyil, debitor borcu kimi qeyd edilir:

Debet: 171 (Alıcı və sifarişçilərin uzunmüddətli debitor borcları)

Kredit: 111 (Torpaq, tikili və avadanlıqlar).

Lizinqdən alınan gəlir uçot dövrləri ərzində lizinqverən subyektə sabit dövrü faiz gəliri təmin etmək üçün paylaşdırılır (bölüşdürülür). Buna nail olmağın daha kompleks metodları maliyyə lizinqinə uyğun olaraq lizinqverən subyektin xalis investisiyasına əsaslanır.

Əməliyyat lizinqində lizinqverən subyekt tərəfindən istifadə olunmaq üçün saxlanılan aktiv uzunmüddətli aktiv kimi uçota alınır və bu aktiv öz faydalı istifadə müddəti ərzində amortizasiya edilməlidir. Amortizasiya üçün istifadə olunan əsas lizinqverən subyektin bu aktivə bənzər lizinqə verilməyən aktivlərinə tətbiq etdiyi siyasətə və 16 nömrəli BMUS-nin qaydalarına uyğun olmalıdır.

Əməliyyat lizinqi üzrə lizinqverən subyektlər aşağıdakı məlumatları açıqlamalıdırlar:

- a) Aktivin hər növü üçün balans hesabatı tarixinə xalis balans dəyəri, yığılmış amortizasiya və yığılmış qiymətdən düşmə zərərləri: 1) dövr üzrə mənfəət və zərər haqqında hesabatda uçota alınmış amortizasiya xərci; 2) dövr üzrə mənfəət və zərər haqqında hesabatda uçota alınmış dəyərdən düşmə zərərləri; 3) dövr üzrə mənfəət və zərər haqqında hesabatda bərpa edilən dəyərdən düşmə zərərləri.
- b) Dövr üzrə gəlir kimi tanınmış ümumi lizinq haqları;
- c) Lizinqverən subyektin lizinq müqavilələrinin ümumi təsviri.

Lizinq əməliyyatlarına mühasibat uçotunda verilən müxabirləşmələrə tədqiqat apardığımız müəssisə üzərində baxaq.

“Araz DQ” MMC istehsal avadanlıqlarını “Aqrolizinq” ASC-dən 2 il müddətinə illik faiz dərəcəsi 24% olmaqla lizinq yolu ilə alıb. Lizinq ödənişlərinin ümumi məbləği 89.309,35 manat təşkil edir. Əsas məbləğ 70.000,00 manatdır. O cümlədən: Lizinq verənin vəsaiti hesabına 60.000,00 manat, lizinq alanın vəsaiti hesabına 10.000,00 manatdır. Lizinq verənin mükafatı 16.134,35 manat, sığorta xərci 3.100,00 manat, bank xərci 75,00 manat hesablanıb (Cədvəl 5).

Cədvəl 5.

“Araz DQ” MMC-nin “Aqrolizinq” ASC-dən aldığı avadanlıq üzrə lizinq ödənişlərinin bölüşdürülməsi.

	Tarix	Ayın əvvəlinə	Ödəniş	Mükafat	Əsas məbləğ	Sığorta və bank	Borc üzrə

		qalıq				xərçi	qalıq
Avan	02.02.1		13.175,0		10.000,0	3.175,0	
s	3		0		0	0	
1	02.03.1	60.000,0	3.172,27	1.200,00	1.972,27		58.027,7
	3	0					3
2	02.04.1	58.027,7	3.172,27	1.160,55	2.011,72		56.016,0
	3	3					1
...							
23		6.159,03	3.172,27	123,18	3.049,09		3.109,94
24		3.109,94	3.172,14	62,20	3.109,94		0,00
Cəmi			89.309,3	16.134,3	70.000,0	3.175,0	
			5	5	0	0	

Qeyd olunanların mühasibat yazılışlarını cədvəl 6-a və vergi uçotunu cədvəl 6-b-də verək.

Cədvəl 6-a.

Alınmış avadanlıq üzrə lizinq əməliyyatlarının mühasibat yazılışı

Debet	Kredit	Məbləğ	Əməliyyatın məzmunu
111	431	70.000,00	Avadanlıq lizinq şirkətindən alınıb
191	431	16.134,35	Lizinq verənin mükafatı qeyd olunub
191	431	3.175,00	Sığorta xərci və bank xidməti qeyd olunub
431	223	10.000,00	Lizinq verənə avans ödənilib
431	223	3.175,00	Sığorta və bank xərci ödənilib
431	223	3.172,27	Borc ödənilib (2 il ərzində hər ay. Sonuncu ay 3.172,14 manat)
202	191	1.200,00	Mükafat hesablama əsasında hər ay xərcə silinir (1-ci ay)
202	191	1.160,55	Mükafat hesablama əsasında hər ay xərcə

			silinir (2-ci ay və s.)
202	191	132,29	Sığorta xərci və bank xidməti hər ay haqq-hesab edilir

Cədvəl 6-b.

Aparılan lizinq əməliyyatlarının vergi uçotu.

111	531	70.000,00	Avadanlıq malsatandan alınıb
241	531	12.600,00	ƏDV qeyd olunub
531	223	12.600,00	ƏDV ödənilib
521	241	12.600,00	ƏDV əvəzləşdirilib
531	221	10.000,00	Avans ödənilib
531	408	60.000,00	Qalan borc üçtərəfli müqavilə əsasında (malsatan, lizinq verən və malalan) lizinq verənin hesabına yazılır
191	408	16.134,35	Lizinq verənin mükafatı qeyd olunub

2.3 Lizinq əməliyyatları üzrə vergilərin ödənilməsi və müəssisə əmlakının uçotu

Bazar iqtisadiyyatı bütün dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da lizinq əməliyyatlarının artmasına gətirib çıxardı. Əsas məsələlərdən biri isə lizinq əməliyyatlarının qanunvericiliklə tənzimlənməsidir. Ümumiyyətlə götürüldükdə Azərbaycanda lizinqin inkişafının əsası 1994-cü il 29 noyabrda qəbul olunan “Lizinq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Həmin qanunda deyilir ki, lizinq– istehlakçının sifarişi əsasında əmlakı satın almaqla onu istehlakçıya orta və uzun müddətə icarəyə vermək məqsədi ilə həyata keçirilən xidmət növüdür. Həmçinin həmin qanunda qeyd olunur ki, lizinq haqqı icarəyə götürülmüş əmlak üçün icarəçinin lizinq müəssisəsinə ödədiyi haqdır.

Azərbaycanda lizinq fəaliyyətini tənzimləyən bir sıra hüquqi-normativ qanunlar işlənib hazırlanmışdır. Belə ki, vergitutma ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsində maliyyə lizinqinin tətbiqi, onun predmetinin icarə, satış qaydaları, fəaliyyət müddəti müvafiq müddəalarda öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasında lizinq əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi digər fəaliyyət növlərinin vergiyə cəlb edilməsi qaydalarından fərqlənmir. Bu əməliyyatların vergitutma ilə bağlı xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmək üçün araşdırma aşağıdakı vergi növləri üzrə aparılmışdır:

- mənfəət vergisi;

- əmlak vergisi;

Qeyd etmək lazımdır ki, lizinq əməliyyatlarından əldə edilən gəlirin özünəməxsus xüsusiyyəti vardır. İlk növbədə bu onunla izah edilir ki, icarəyə verən öz gəlirini malların (xidmətlərin, işlərin), əmlak hüququnun təqdim edilməsindən deyil, əmlakın icarəyə verilməsindən əldə edir. Vergi Məcəlləsinin 13.2.12- ci maddəsinə görə əmlakın icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlir satışıdankənar gəlirlərə aid edilir. Mülki Məcəllənin 748.10-cu maddəsində qeyd edilmişdir ki, lizinq müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində həmin müqavilə üzrə edilən ödənişlərin ümumi məbləği lizinq ödənişləri hesab edilir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 748.11-ci maddəsində icarəyə verənə ödəniləcək mükafatın məbləği, icarəyə verən tərəfindən göstərilən əlavə xidmətlərin haqqı onun gəliri kimi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsinə görə icarəyə verən maddi əmlakı maliyyə lizinqi müqaviləsi üzrə icarəyə verirsə, vergitutma məqsədləri üçün icarəci əmlakın sahibi, icarə ödəmələri isə icarəciyə verilmiş ssuda üzrə ödəmələr sayılır. Beləliklə, hər bir halda vergitutma məqsədləri üçün icarədar tərəfindən icarəyə verənə ödənilən icarə ödəmələrinin tərkibində ona ödənilən mükafatın məbləği, icarəyə verən tərəfindən göstərilən əlavə xidmətlərin haqqı, verilmiş ssuda üzrə ödəmələr onun gəliri kimi qəbul edilməlidir. Maliyyə lizinqi müqaviləsi əsasında olan hər bir ödəmə iki hissədən ibarət olmaqla ssuda üzrə ödəmə sayılır:

- əsas borc məbləği;

- ssudaya görə faizlər.

Maliyyə lizinqi üzrə əməliyyatlar aparılarkən ssudanın faizləri lizinq müqaviləsində göstərilməlidir. Vergitutma məqsədləri üçün maliyyə lizinqi müqaviləsində ssuda ödəmələri üzrə faiz dərəcəsi göstərilmədikdə və ya maliyyə lizinqi həyata keçirən qeyri-rezidentlərə, habelə qarşılıqlı surətdə asılı şəxslərə maliyyə lizinqi üzrə icarə ödəmələrinin cari dəyərini müəyyənləşdirməkdən ötrü istifadə edilən faiz dərəcəsi ödəmələr aid olduğu dövrdə eyni valyuta ilə, oxşar müddətə verilmiş banklararası kredit hərracından olan və ya hərracları keçirilmədiyətəqdirdə banklararası kreditlər üzrə faizlərin orta səviyyəsinin 1,25 faizi məbləğində müəyyən edilir.

Kredit üzrə faiz dərəcəsi aşağıdakı düstur üzrə müəyyən edilir:

$$FD=OFD*1,25,$$

burada

FD-faiz dərəcəsi;

OFD-orta faiz dərəcəsidir.

Ssudanın faiz dərəcəsi isə aşağıdakı düstur əsasında hesablanır:

$$SFD=(FD:(100+FD)*CÖM)$$

burada,

CÖM- maliyyə lizinqi müqaviləsi əsasında cari ödəmə məbləğidir.

Öz iqtisadi mahiyyətinə görə lizinq predmetinin alınması ilə bağlı icarəyə verənin xərcləri investisiya (kapital) xarakteri daşıyır. Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddəsinə görə bu xərclər amortizasiya olunan əmlakın alınması ilə

bağlı xərclər sayılır. İcarəyə verən lizinq predmetini satıcıdan almaqla müəyyən edilmiş qaydada onun ilkin dəyərini müəyyənləşdirir. Lizinq predmetinin ilkin dəyəri onun alınmasına, gətirilməsinə, quraşdırılmasına, istismar üçün yararlı vəziyyətə salınması ilə bağlı xərclər ilə müəyyən edilir. Onun ilkin dəyərində, satın alınması ilə bağlı bank krediti üzrə faizlər, sığorta haqları daxil edilmir. Əsas vəsaitlər istifadə olunduqca öz texniki, fiziki, iqtisadi, mənəvi keyfiyyətlərini tədricən itirir. Bununla da əsas vəsaitlərin dəyəri müəyyən edilmiş proporsiyalarla istehsal və ya tədavül xərclərinə silinir ki, bu da amortizasiya ayırmaları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu proses “Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərində daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında” AR NK-nin 3 iyul 1997-ci il tarixli 71 sayılı qərarı ilə nizama salınır. Amortizasiya normaları müqabilində istehsal və ya tədavül xərclərinə aid edilən əsas vəsaitlərin köhnəlmə məbləğləri hər hansı bir fondada cəmləşdirilmir və sərbəst pul şəklində müəssisənin sərəncamına daxil olur. Əsas vəsaitlərə köhnəlmə hər ay hesablanır. Aylıq köhnəlmə məbləğini müəyyənləşdirmək üçün əsas vəsaitlərin balans dəyərini illik amortizasiya normasına vurub, ildəki ayların sayına, yəni 12-yə bölmək lazımdır. Hesabat ayı ərzində daxil olmuş əsas vəsaitlərə yalnız növbəti ayın 1-dən, çıxanlara isə növbəti ayın 1-nə kimi köhnəlmə hesablanır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 99-cu maddəsilə müəyyən edilmiş sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilən əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya ayırmaları həmin məcəllənin 114-cü maddəsinə müvafiq olaraq gəlirdən çıxılır. Lizinq predmeti lizinq

müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində icarədarın və yaxud icarəyə verənin balansında qeydiyyatata alınır.

Əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya ayırmaları Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan normalar daxilində əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyərindən tutulur. Amortizasiya olunan əsas vəsaitlər faydalı istifadə müddətlərinə və 7-25 faiz arasında olan amortizasiya normalarına görə 7 qrupa bölünürlər. Amortizasiya ayırmaları müvafiq norma dərəcəsinin əsas vəsaitin qalıq dəyərini ilin sonuna olan dəyərinə tətbiq etmək yolu ilə hesablanır. Lizinq müqaviləsi şərtləri əsasında alınmış lizinq əmlakına amortizasiya ayırmalarının hesablanması onu öz balansında əks etdirən tərəf aparır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 197-ci maddəsinə görə vergitutma obyektləri olan hüquqi və fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyəri əmlak vergisinə cəlb edilir. Lizinq əməliyyatları zamanı tərəflər arasında əmlak münasibətləri müəyyən edildiyindən icarəyə verən və icarədar əmlak vergisinin ödəyiciləri sayılırlar. Müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq lizinq predmeti tərəflərdən hansı birinin balansında əks olunursa həmin tərəf də əmlak vergisini ödəyir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 202-ci maddəsinə görə müəssisələrdə əmlak vergisi lizinq predmeti olan əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyəri əsas götürülməklə hesablanır. Müəssisənin əmlakının (avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla) orta illik qalıq dəyəri müəssisənin əmlakının hesabat ilinin əvvəlinə və

sonuna qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünməsi qaydasında hesablanır. İcarədar lizinq predmetinin istifadəçisi olduğundan o, lizinq müqaviləsi üzrə icarəyə götürülmüş əmlakı öz balansına daxil etməlidir. Lakin bu zaman onun tərəfindən həmin predmetin dəyəri müəyyən edilməli və balansda onun qeydiyyatı aparılmalıdır.

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, lizinq müqaviləsi əsasında icarədarın balansına daxil edilən əmlakın dəyərində lizinq ödənişləri (ssuda üzrə faizlər istisna olmaqla), onun gətirilməsi, tikilməsi, quraşdırılması ilə bağlı ödənişlər aid edilir. İcarədar tərəfindən lizinq ödənişlərinin icarəyə verənə ödənilməsi öhdəliyi lizinq predmetindən istifadə edilən zaman yararır. Bu zaman ssuda və ondan istifadəyə görə hesablanmış faizlər əsasında edilən hər bir ödəmə məbləğləri lizinq müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş ödəmə sayılırlar. Beləliklə, icarəyə verənə ssuda üzrə qaytarılan hər bir məbləğ icarədarın uzunmüddətli öhdəliklərinin azalmasına, faizlər isə birbaşa onun xərclərinə aid edirlər.

Tədqiqat apardığımız kənd təsərrüfatı müəssisəsinin Aqrolizinq ASC-dən lizinq müqaviləsi əsasında icarəyə götürdüyü traktorun ilin əvvəlinə dəyəri 40000 AZN, hesabat ilinin sonuna qalıq dəyəri isə 28000 AZN olmuşdur. Bu halda müəssisənin əmlak vergisi aşağıdakı qaydada hesablanmışdır:

$$(4000+28000) : 2 = 34000\text{AZN},$$

$$34000 * 1\% = 340 \text{ AZN}.$$

Vacib məsələlərdən biri də lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotu ilə yanaşı vergi uçotunun da aparılmasıdır.

Lizinq əməliyyatları üzrə vergiqoyma Azərbaycan Respublikasının 11 iyul 2000-ci il tarixli 905-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

AR Vergi Məcəlləsinin 140-cı maddəsi maliyyə lizinqi haqqındadır. Vergi Məcəlləsinə əsasən aşağıdakı hallarda əmlak icarələri maliyyə lizinqi sayılır:

1) lizinq müqaviləsi ilə icarə müddəti qurtardıqdan sonra əmlakın mülkiyyətə verilməsi nəzərdə tutulur, yaxud icarə müddəti qurtardıqdan sonra icarəçi əmlakı müəyyən edilmiş və ya qabaqcadan güman edilən qiymətlərlə almaq hüququna malikdir, yaxud;

2) icarə müddəti icarəyə götürülən əmlakın istismar müddətinin 75 faizindən artıqdır, yaxud;

3) icarə müddəti qurtardıqdan sonra əmlakın qalıq dəyəri icarənin əvvəlinə onun bazar qiymətinin 20 faizindən azdır, yaxud;

4) icarə haqqının ödəniləcək məbləği əmlakın icarənin əvvəlinə olan bazar qiymətinin ən azı 90 faizinə bərabərdir və ya ondan artıqdır, yaxud (bu bənd aktivin istifadə olunması müddətinin 3/4-ü qurtardıqdan sonra başlanan icarəyə tətbiq edilmir);

5) icarəyə götürülən əmlak icarəçi üçün sifarişlə hazırlanmışdır və icarə müddəti qurtardıqdan sonra icarəçidən başqa heç kəs tərəfindən istifadə edilə bilməz.

Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq əgər icarəçi icarəni təzələmək hüququna malikdirsə, onda malik olduğu əlavə müddət də icarə müddətinə daxildir.

Vergi Məcəlləsinin 123-cü maddəsinə əsasən maliyyə lizinqi üzrə ödənilən ssuda faizlərindən ödəmə mənbəyində vergi tutulmalıdır: “Rezident kredit təşkilatlarına və ya bank əməliyyatları aparan şəxslərə, maliyyə lizinqini həyata keçirən rezident şəxslərə və ya qeyri-rezident bankların, maliyyə lizinqini həyata keçirən qeyri-rezidentin Azərbaycan Respublikasındakı daimi nümayəndəliyinə kreditlər (ssudalar), depozitlər (hesablar) üzrə ödənilən faizlər istisna olmaqla, rezident tərəfindən və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən, yaxud bu cür nümayəndəliyin adından ödənilən faizlərdən, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödənilən ssuda faizlərindən gəlir Azərbaycan mənbəyindən əldə edilmişdirsə, ödəniş mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur.”

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, əvvəllər lizinq xidmətləri Vergi Məcəlləsinin 164.1.2-ci maddəsinə uyğun olaraq ƏDV-yə cəlb olunmurdu. Ancaq hazırda bu qayda ləğv olunub və lizinq xidmətlərinin göstərilməsi ƏDV-yə cəlb olunur. Qeyd edim ki, ƏDV-nin faiz dərəcəsi hazırda 18%-dir.

Əsas məsələlərdən biri də mühasibatlıqda yuxarıda qeyd olunanlara uyğun vergi uçotunun düzgün təşkil olunmasıdır. Tədqiqat apardığımız “Araz DQ” MMC və “Aqrolizinq” ASC arasında avadanlığın icarəsi üzrə lizinq əməliyyatlarının vergi uçotunun necə əks etdirilməsinə baxaq.

“Araz DQ” MMC “Aqrolizinq” ASC-dən 2 il müddətinə illik faiz dərəcəsi 24% olmaqla lizinq yolu ilə avadanlıq alıb. Avadanlığın qiyməti 70 000 manatdır. Lizinq ödənişlərinin ümumi məbləği isə 89.309,35 manat təşkil edir (Cədvəl 7).

Cədvəl 7.**“Ararz DQ” MMC-nin uçot hesabatında lizinq əməliyyatının vergi uçotu**

Debet	Kredit	Məbləğ	Əməliyyatın məzmunu
111	431	70.000	Avadanlıq lizinq şirkətindən alınıb
431	223	10.000	Lizinq verənə avans ödənilib
241	431	1800	Avans ödənişinə ƏDV hesablanıb
431	223	3.172,27	Borc ödənilib
521	241	1800	ƏDV əvəzləşdirilib
111	531	70.000	Avadanlıq alınıb
241	531	12.600	ƏDV qeyd olunub
531	223	12.600	ƏDV ödənilib
521	241	12.600	ƏDV əvəzləşdirilib

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, lizinqverən subyekti hüquqi şəxs olduqda onun tərəfindən əldə olunan mənfəətdən Vergi Məcəlləsinin 105-ci maddəsinə əsasən 20 faiz dərəcəsi ilə vergi tutulur. Əldə olunan mənfəətdən mənfəət vergisinin hesablanaraq dövlət büdcəsinə ödənməsinə mühasibat uçotunda belə müxabirləşmə verilməlidir (Cədvəl 8):

Cədvəl 8.**Mühasibat uçotunda mənfəətin (zərərin) və mənfəət vergisinin uçotu.**

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
601	801	Lizinq xidmətinin göstərilməsindən mənfəət əldə etdikdə
801	601	Lizinq xidmətinin göstərilməsindən zərər əldə edildikdə

801	521	Əldə olunan mənfəətdən mənfəət vergisi hesablanıb (20% dərəcəsi ilə)
521	223	Hesablanan mənfəət vergisi dövlət büdcəsinə ödənilib.

Lizinqalan operativ lizinqin köməyi ilə həmişə risklərdən qaçmağa çalışır. Belə risklər adətən istehsal olunmuş məhsullara tələbatın azalması və buna görə də rentabelliğin aşağı düşməsi, avadanlığın sınması, müstəqim və dolaylı qeyri-məhsuldar xərclərin baş verməsi ilə əlaqədardır.

Operativ lizinq həyata keçirilən hallarda lizinq predmeti lizinqverənin balansında saxlanılır. Lizinq müqaviləsinin bu növünün müqavilə müddəti başa çatdıqdan sonra lizinq əmlakı lizinqverənə qaytarılır.

Müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq operativ lizinq müqaviləsi çərçivəsində lizinq predmeti üzərində mülkiyyət hüququnun keçməsi nəzərdə tutulmur. Lakin lizinq əmlakı üzərində mülkiyyət hüququnun lizinqverən tərəfindən verilməsi və lizinqalana keçməsi alqı-satqı müqaviləsi əsasında həyata keçirilə bilər.

Operativ lizinq şəraitində əmlakın uçotu xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən onunla əlaqədar əməliyyatların uçotunun təşkili ön planda durmalıdır. Məhz bu səbəbdən alqı-satqı müqaviləsinə uyğun olaraq lizinqverən tərəfindən əmlakın satılması aşağıdakı mühasibat yazılışı ilə rəsmiləşdirilir (Cədvəl 9):

Cədvəl 9.

Əmlakın satılması üzrə mühasibat yazılışı.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
731	111	Avadanlığın ilk dəyəri ilə silindikdə
112	731	Köhnəlmə (amortizasiya) məbləği silindikdə

Lizinq predmetinin uçota alınması, lizinq tədiyyələri üzrə lizinqverənlə hesablaşmaların təşkili, lizinqalanın uçotunda maliyyə lizinqində göstərilən qaydaya uyğun əks etdirilir. Lizinq predmeti üzrə alğı-satqı müqaviləsi bağlanan hallarda lizinqalan obyektini öz mülkiyyəti kimi əks etdirmək üçün aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib edilir (Cədvəl 10):

Cədvəl 10.

Lizinq predmetinin lizinq alan tərəfindən öz mülkiyyəti kimi əks etdirilməsi.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
113	431	Avadanlığın əldə edilməsinə çəkilən xərc məbləği üçün
111	113	Avadanlıq ilk dəyərlə mədaxil edildikdə
431	223	Lizinq əmlakının dəyərinin ödənilməsi

Fəsil III: Aqrar sahədə lizinq əməliyyatlarının təhlili və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası

3.1 Aqrar sahədə lizinq münasibətlərinin inkişafının istehsalın həcminə təsirinin təhlili

Aqrar sahənin mövsümü xarakter daşması və kreditqaytarma qabiliyyətinin aşağı olması ucbatından kommersiya bankları kənd təsərrüfatı istehsalçılara kredit verməyə maraqlı deyil. Digər tərəfdən kommersiya banklarının kredit faizlərinin yüksək olması kənd təsərrüfatı müəssisələrinə imkan vermir ki, özlərinin maddi-texniki bazasını yüksək texnoloji maşın və avadanlıqlarla təkmilləşdirsinlər.

Aqrobiznesin maliyyələşdirilməsinin ən effektiv üsullarından biri maliyyə lizinqindən istifadə edilməsidir.

Müəssisənin innovasiyalı inkişafı, səmərəli fəaliyyət göstərməsi, istehsal güclərinin genişləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və bazarda mövqeyinin möhkəmləndirilməsi investisiya qoyuluşu tələb edir.

Məlumdur ki, müəssisənin investisiya fəaliyyəti həmişə qeyri - müəyyənlik şəraitində həyata keçirilir ki, bu da tələb olunan həcmdə investisiyanın və onun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin planlaşdırılması prosesində müəyyən çətinliklər yaradır. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi mənbələri müəssisənin xüsusi vəsaitləri (mənfəət, amortizasiya ayırmaları və təsərrüfatdaxili ehtiyatlar), borc vəsaitləri (bank kreditləri), mərkəzləşdirilmiş resurslar (büdcə vəsaitləri) və

xarici investisiyalar hesab edilir. Bununla yanaşı əsas fondların maliyyələşdirilməsinin səmərəli üsulu kimi lizinqdən istifadə olunur.

Lizinq maliyyələşməsi üsulu kiçik və orta biznesi inkişaf etdirmək üçün çox faydalıdır. Çünki, kommertiya bankları və kredit təşkilatları kiçik sahibkarlıq subyektlərinin xüsusi kapitalının olmaması ilə əlaqədar onlara kredit verməkdən çox vaxt imtina edirlər. Həm də kreditə görə faiz dərəcəsi yüksək olur, kredit qısa müddətə və az məbləğdə verilir. Alınan kredit müəssisəsinin fəaliyyətini genişləndirmək və yüksək keyfiyyətli əmtəə (iş və xidmətlər) istehsalı üçün kifayət etmir. Lizinq maliyyələşməsi əmlakın girov qoyulması ilə bağlı bank riskindən azaddır.

Kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün müasir texnika, texnoloji avadanlıq və yüksək məhsuldarlı damazlıq cins heyvanların əldə edilməsinin ən sadə, sərfəli və əlverişli forması maliyyə lizinqidir, hansı ki məqsədli maliyyələşdirmənin xüsusi növü hesab edilir. Maliyyə lizinqi əmlakın dəyərinin tam ödənilməsi ilə əmlakın lizinqə verilməsi deməkdir. Bu halda əmlakın müvəqqəti istifadə müddəti davamlığına görə istismar müddətinə və əmlakın dəyərinin çox hissəsinin amortizasiya müddətinə yaxınlaşır. Müqavilə müddətində lizinqverən lizinq ödənişləri hesabına əmlakın bütün dəyərini özünə qaytarır və lizinq fəaliyyətindən mənfəət əldə edir. Maliyyə lizinqində texniki xidmət və sığorta üzrə öhdəlik lizinqalanın üzərinə düşür.

Dünyanın bir çox ölkələrində lizinq iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu üsullarından birinə çevrilmişdir. Belə ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində

iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun 25-30% - i lizinq vasitəsilə həyata keçirilir, yeni növ məhsulların 80% - ə qədəri icarəyə götürülmüş avadanlıqlarda istehsal olunur.

Lizinq mexanizminin kənd təsərrüfatında istehsalın həcminə əhəmiyyətli təsiri olmuşdur. Texnikanın lizinq yolu ilə əldə olunması sahibkara imkan verir ki, xüsusi vəsaitin bir hissəsini avdanlıq əldə edilməsinə sərf etməsin və dövriyyəyə cəlb edib istehsalın genişləndirilməsini reallaşdırsın. Həmçinin lizinq yolu ilə ən müasir texnikaların əldə olunması sayəsində istehsalın da təkmilləşdirilməsi mümkün olur. Nəticədə, xüsusən də qeyri kənd təsərrüfatı sahəsində az enerji, əmək və maliyyə resursları sərf etməklə daha çox istehsala nail olunur. Lizinqin inkişafının aqrar sahədə istehsalın həcminə təsirini qiymətləndirmək üçün məhsulun maya dəyəri, əmək məsarifi, satış qiyməti və rentabellik səviyyəsi göstəricilərini təhlil etmək lazımdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələri Azərbaycan Respublikasının müəssisələr haqqında qəbul etdiyi (1994-cü il) qanundan sonra yaradılmışdır və fəaliyyət göstərirlər. Onların say tərkibi araşdırdığımız illərdə xeyli dəyişilmiş və 2011-ci il-dəki 1917 saydan azalaraq 2013-cü ildə 1669-a düşmüşdür. Lakın satışdan əldə edilən pul gəliri müqayisə edilən illərdə müvafiq olaraq 207904 min manatdan artaraq 2013-cü ildə 333604 min manata yüksəlmişdir. Artan məbləğin 8554 min manatı bitkiçilik məhsullarının satışından, 2492 min manatı isə heyvandarlıq məhsullarının satışından əldə edilmişdir. Müəssisələrin ümumi gəliri 2011-ci ildə 71623 min manat, 2013-cü ildə isə 91903 min manat olmuşdur. Yəni

müqayisə edilən illərdə 248 kənd təsərrüfat müəssisənin azalmasına baxmayaraq ümumi gəlir 20280 min manat artmışdır.

Kənd təsərrüfat müəssisələrində məhsul satışından əldə edilən gəlirin artmasına təsir edən amillərin araşdırılmasından görünür ki, tədqiqat aparılan illərdə kənd təsərrüfat müəssisələrinin əsas fondla təminatı yüksəlmişdir. Əsas vəsaitlərin alınması lizinq mexanizmi hesabına həyata keçirilmişdir. Bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinə, həmçinin quşçuluğun həm yumurtalıq, həm də damazlıq üçün saxlanması innovasiyalı texnologiyalar alınmış və tətbiq edilmişdir.

2011-ci ildə bir təsərrüfata düşən kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas fondların orta illik dəyəri 194,6 min manat təşkil edirdisə, bu göstərici 2013-cü ildə 227,2 min manat təşkil etmişdir. İstehsalın fondla təchizatı, əməyin ən müasir texnika və texnologiyalarla silahlanması ümumilikdə məhsul istehsalının artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan istehsal sahələrinə qoyulan investisiyalar bəzi bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin artmasına, heyvandarlıqda isə bütün heyvandarlıq məhsullarının maya dəyərinin artmasına səbəb olmuşdur. Başqa sözlə bitkiçilik sahəsində dənli və dənli paxlalıların, xam pambığın, şəkər çuğunduru, yaşıl çay yarpağı, bostan bitkiləri və üzümün maya dəyəri xeyli artmışdır. Heyvandarlıqda isə iribuynuzlu mal-qaranın, qoyun və keçilərin, donuzun, heyvandarlıq məhsulları – süd, yun və yumurtanın maya dəyəri 2011-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə xeyli yüksəlmişdir. Bu iqtisadi göstəricilərə

aşağıdakı cədvəl 11-də baxmaq daha maraqlı olardı.

Cədvəl 11.

**Kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal olunan 1 sentner məhsulun
maya dəyəri (manat)**

Göstəricilərin adı	2011	2012	2013
Dənli və dənli paxlalılar	14,15	13,26	16,22
Xam pambıq	45,31	36,47	51,51
Şəkər çuğunduru (emal üçün)	2,25	2,50	2,79
Tütün	52,79	60,00	50,38
Yaşıl çay yarpağı	51,59	91,83	93,23
Kartof	41,24	28,66	21,15
Tərəvəz (açıq torpaqda)	12,50	9,21	11,20
Bostan məhsulları	7,91	8,41	8,81
Meyvə və giləmeyvə	30,18	35,28	24,24
Üzüm	28,60	34,63	28,89
Çəki artımı			
iri-buynuzlu mal-qara	237,14	228,74	276,25
qoyun və keçi	207,22	223,29	232,86
Donuz	901,14	1157,50	1430,49
Quş	158,71	170,99	146,52
Heyvandarlıq məhsulları			
Süd	33,77	33,80	36,45
Yun	111,44	116,99	112,17
Yumurta (min ədədlə)	63,96	71,12	69,71

Cədvəldən görüldüyü kimi maya dəyərinin dinamik inkişafı özünü göstərir. Dənli bitkilər, pambıq, tərəvəz, qaramal kimi məhsullarda 2012-ci ildə əvvəlki ilə nisbətə maya dəyəri azalıb, 2013-cü ildə artsa da, bunun

əksinə olaraq, tütün, meyvə, üzüm, süd, yumurta, yun, quş məhsullarında maya dəyəri müvafiq olaraq artmış və azalmışdır.

Kartofun maya dəyərində göstərilən illər üzrə azalma müşahidə olunsa da, şəkər çuğunduru, bostan bitkiləri, çay yarpağı, qoyun, donuz məhsullarında bu göstərici artmışdır. Bitkiçilik məhsullarının – taxılın, pambığın, tərəvəzin, şəkər çuğunduru, çay yarpağı, bostan bitkilərinin maya dəyərini müqayisə edilən illərdə artmasının əsas səbəblərindən biri toxumluq dəninin kifayət qədər çatışmaması, həmçinin məhsuldarlığın aşağı olmasıdır. Heyvandarlıq məhsullarının maya dəyərini yüksək olması isə heyvandarlıq sahələrinə tətbiq edilən innovasiyalı texnika və texnologiya ilə bağlıdır. Yeni tətbiq edilən innovasiyalı texnika və texnologiyalar tətbiq edildiyi ildən 4-5 il sonra öz dəyərini ödəyir. Buna iqtisadiyyatda fond ödəmə deyirlər.

İstehsala lizinin təsirinin müəyyən edilməsində ən vacib göstəricilərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının bir sentnerinə sərf olunan əmək məsarifi göstəricisidir. Bu göstəriciləri aşağıdakı cədvəl 12-də nəzərdən keçirək.

Cədvəl 12.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində 1 sentner məhsula əmək məsarifi (saat)

Göstəricilərin adı	2011	2012	2013
Dənlilər və dənli paxlalılar	10,9	10,8	10,9
Xam pambıq	61,9	61,8	61,9
Şəkər çuğunduru (emal üçün)	12,0	12,0	11,9
Tütün	396,1	390,0	385,1

Yaşıl çay yarpağı	247,3	293,0	269,7
Kartof	25,7	25,9	26
Tərəvəz (açıq torpaqda)	22,9	23,0	23,0
Bostan məhsulları	12,1	12,1	12,3
Meyvə və giləmeyvə	23,3	23,1	23,0
Üzüm	44,2	44	44,1
Çəki artımı:			
iri-buynuzlu mal-qara	260,3	260,6	260,1
qoyun və keçi	229,0	230,2	230,0
donuz	261,3	260,9	220,0
quş	130,1	130,0	129,9
Heyvandarlıq məhsulları			
Süd	47,9	47,9	47,9
Yun	389,5	395,7	394,9
Yumurta (min ədədlə)	61,9	61,8	61,9

Taxıl, pambıq, üzüm, yumurta kimi məhsulların istehsalı prosesində əmək məsarifi birinci ildə azalsa da, ikinci ildə artım müşahidə olunmuşdur. Lakin, çay, yun, qaramal qoyun məhsullarında əvvəlki illə müqayisədə ikinci ildə, tütün, meyvə, donuz, quş imi məhsullarda isə 1 sentnerə əmək məsarifi hər iki ildə azalmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi kənd təsərrüfatının bütün sahələrində əməyini əvəz edən mexanikləşmiş əməyin, yəni lizinq yolu ilə innovasiyalı texnika və texnologiyanın tətbiqi sayəsində məhsul istehsalına çəkilən, sərf olunan adam-saatları azalmışdır.

İnnovasiyalı texnologiyanın tətbiqi bir tərəfdən əl əməyini sıxışdırıb çıxarırsa, ikinci bir tərəfdən işsizlərin sayı artır. Bunu texnika və texnologiyanın

tətbiqinin, dolayısı ilə də lizinqin istehsalın nəticəsinə mənfi təsiri kimi də qiymətləndirmək olar. Bu problemi hər bir sahibkar dərk etməli və öz müəssisələrində istehsal olunan məhsulları istehlaka çatdırılanadək özündə emal etməlidir. Bunun üçün əlavə və köməkçi sahələr, emal sahələri yaradılmalıdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə təsir edən ən başlıca amil həm də satış qiymətidir. Satış qiyməti tələbdən asılı olduğu kimi bir o qədər də məhsulun keyfiyyətindən asılıdır. Gəncə kənd təsərrüfatı məhsulları satışı bazarında kartofun alıcısı daimi olaraq var və müxtəlif çeşidli kartof məhsulu da vardır. Kartofun qiymət məsələsinə gəldikdə isə Gədəbəy kartofu istehlakçılar tərəfindən daha yüksək qiymətə alınır. Bu araşdırmanı daha aydın görmək üçün cədvəl 13-ün məlumatlarına müraciət edək.

Cədvəl 13.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının bir sentnerinin satış qiyməti (manat, qəpik)

Göstəricilərin adı	2011	2012	2013
Dənlilər və dənli paxlalılar	26,40	24,66	25,76
Xam pambıq	41,05	40,97	40,27
Şəkər çuğunduru (emal üçün)	5,39	6,35	5,18
Tütün	77,86	80,00	84,13
Yaşıl çay yarpağı	81,23	96,88	95,45
Kartof	48,25	28,60	23,52
Tərəvəz (açıq torpaqda)	24,23	15,69	23,66
Bostan məhsulları	15,21	13,79	14,29
Meyvə və giləmeyvə	45,25	38,27	32,05
Üzüm	33,28	38,45	40,19

o cümlədən:			
iri-buynuzlu mal-qara	289,60	339,78	349,70
qoyun və keçi	304,10	340,40	367,80
Donuz	335,30	380,00	346,70
Quş	229,20	200,13	193,30
Süd	43,20	46,39	52,30
Yun	144,00	137,33	142,70
Yumurta (min ədədlə)	87,40	75,54	78,00

2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə dənli bitkilər, tütün, tərəvəz, bostan, üzüm, iri buynuzlu mal-qara, qoyun və keçi, süd, yun, yumurta məhsullarının satış qiyməti artmışdır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinə qoyulan lizinq investisiyaları müəssisələrdə istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinə də müsbət təsir göstərir. Məhsulların satış qiymətinin artması həm əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artması, həm də keyfiyyətin yüksəlməsi ilə bir başa bağlıdır. Kartof, eləcə də digər məhsulların satış qiymətinin azalması isə məhsuldarlığın yüksək olmasından irəli gəlir.

Qlobal iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatı mənfi xarici iqtisadi təsirlərə dayanıqlılıq nümayiş etdirmiş, iqtisadi artımın davamlılığı təmin edilmişdir. Başqa sözlə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu artaraq 2013-cü ildə 5244,6 milyon manata çatmışdır.

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət proqramının icrası davam etdirilmiş, hesabat dövründə kənd təsərrüfatı sahəsində 5,8 faiz

artıma nail olunmuş, bu sektorda güzəştli texnika təminatı, aqrolizinq xidmətlərinin göstərilməsi və digər dövlət dəstəyi tədbirləri davam etdirilmişdir.

Quşçuluq, heyvandarlıq, taxılçılıq, üzümçülük təsərrüfatları, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, saxlanması, emalı və satışı kompleksləri, aqroservislər yaradılmış, su təminatı və meliorativ tədbirlər görülmüş, bir sıra ərzaq məhsulları üzrə daxili istehsal artmış, mövsümlə əlaqədar istehlak qiymətləri kəskin dəyişməmiş və bu sahədə sabitliyə nail olunmuşdur.

Azərbaycanda bir çox lizinq şirkətləri fəaliyyət göstərir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin güzəştli texnika təminatında ən böyük rolu İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzarəti altında fəaliyyət göstərən Aqrolizinq ASC oynayır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 23 oktyabr 2004-cü il tarixli 466 nömrəli sərəncamı əsasında “Aqrolizinq” ASC-nin əsas funksiyaları kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına maddi-texniki xidmətlər göstərməkdən, onları yeni texnika və texnoloji avadanlıqlar, ehtiyat hissələri, mineral gübrələr, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı mübarizə preparatları ilə təmin etməkdir. Hazırda cəmiyyətin tabeçiliyində 55 rayon aqroservis filialı və onların nəzdində 100-dən çox mexanikləşdirilmiş dəstə, 4 regional təchizat bazası və 3 logistik gübrə bazası fəaliyyət göstərir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş “Aqrolizinq” ASC-nin fəaliyyət

dairəsinə aid olan tədbirlərin 30.12.2014-cü il tarixinə icra vəziyyəti haqqında məlumat əsasən: “Aqrölizinq” ASC respublikada aqrar sahədə lizinq və aqr texniki xidmət işlərinin yerinə yetirilməsinin keyfiyyətini yüksəltmək, bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarların əl əməyini yüngülləşdirmək və onların tələb olunan müasir kənd təsərrüfatı texnikaları, mineral gübrələr, pestisidlər və cins damazlıq heyvanlarla təmin olunması istiqamətində fəaliyyətini ardıcılıqla davam etdirmiş, öz işinin günün tələbləri səviyyəsində təşkili üçün tədbirlər görmüşdür. Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə bölgələr üzrə məhsul istehsalçılarının Cəmiyyətin fəaliyyətilə bağlı tələbatlarının həcmi müəyyənləşdirilmiş, bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsindən 35,0 mln manat, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Ehiyat Fondundan 04 iyun 2014-cü il tarixli 534 nömrəli sərəncamı ilə 15,0 mln manat, 06 iyun 2014-cü il tarixli 537 nömrəli Sərəncamı ilə 13,5 mln manat və 20 noyabr 2014-cü il tarixli 884 nömrəli sərəncamı ilə 18,0 mln manat, Azərbaycan Respublikası NK-nin 09 iyun 2014-cü il tarixli 173s nömrəli Sərəncamı ilə dövlət büdcəsindən 12,0 mln manat və 06 noyabr 2014-cü il tarixli 354s nömrəli Sərəncamı ilə AR-nın 2014-cü il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Ehiyat Fondundan 5,0 mln manat olmaqla, cəmi 998,5 mln manat vəsait ayrılmış, 2014-cü il dövlət büdcəsindən ayrılmış 35,0 mln manat vəsaitinin istifadə istiqamətləri üzrə AR-nın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi ilə razılaşdırılmış bölgüsü NK-nin 27 fevral 2014-cü il tarixli 54s nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

“Aqrolizing” ASC Kənd Təsərrüfatı, İqtisadi İnkişaf və Sənaye, Maliyyə Nazirlikləri, həmçinin Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyi ilə birlikdə sıx əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərir. Cəmiyyət öz fəaliyyət dairəsini ildən-ilə genişləndirmiş, aqrar istehsalçılara lizinq xidmətləri göstərmiş və nəticədə onun aktivləri və kapitalının dəyəri sürətlə artmışdır (cədvəl 14).

Cədvəl 14.

“Aqrolizing” ASC-nin balans hesabatı (min manatla)

Göstəricilər	İllər		
	2011	2012	2013
Aktivlər	305798	353115	443312
ondan:			
Debitor borcları	200615	254059	316288
Kapital	68357	112035	148893
Öhdəliklər	237441	241080	294418
ondan:			
Kreditor borcları	896	1307	1451
Mənfəət	801	1341	2145

Cədvəldən göründüyü kimi, “Aqrolizing” ASC-nin aktivləri öhdəliklərini, o cümlədən debitor borcları kreditor borclarını əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir, yəni maliyyə fəaliyyəti mənfəətlə nəticələndi.

“Aqrolizing” ASC-nin fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi nəticəsində kənd təsərrüfatı müəssisələrindən ziyanla işləyənlərin sayı və sahənin ümumi müəssisələri içərisində xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə azalmış, kənd

təsərrüfatı məhsullarının rentabelliği yüksəldilmişdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrindən ziyanla işləyənlərin xüsusi çəkisi 2005-ci ildəki 11,4%-dən 2011-ci ildə 8,1%-ə, 2012-ci ildə 6,1%-ə və 2013-cü ildə 4,4-ə enmişdir, kənd təsərrüfatı məhsullarının rentabelliği müvafiq surətdə 9%-dən 19,7%-ə, 17,7%-ə və 59,6%-ə qədər yüksəlmişdir (cədvəl 15).

Cədvəl 15.

**Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının
rentabelliği, faizlə**

	İllər			
	2005	2011	2012	2013
Bütün kənd təsərrüfatında	9,0	19,7	17,7	56,9
ondan:				
bitkiçilikdə	41,5	24,1	35,5	37,5
heyvandarlıqda	5,4	20,5	15,1	13,5

Təhlil göstərir ki, bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının rentabelliğinin yüksəldilməsi əsasən heyvandarlıq məhsullarının rentabelliğinin yüksək sürətlə artması hesabına təmin edilmişdir.

Kənd təsərrüfatında lizinğin istehsalın nəticələrinə təsirinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, nəinki dövlət tənzimlənməsi formalarından imtina etmir, hətta onların genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Lizinğin köməyiylə texnikanın alınmasının digər mənbələrindən istifadə hesabına kənd təsərrüfatı maşınlarının

istehsalçılarının inhisarçılıq mövqeyini müəyyən dərəcədə azaltmaq olar. Bundan başqa, lizinqin tətbiqi bahalı kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqdan istifadəni genişləndirir, xüsusi maşın parkının saxlanılmasına ehtiyac qalmır, mövsümi istifadə və firma servisi ilə müşayiət edilir. Aqrolizinqin tətbiqi aşağıdakı məsələlərin həllinə zəmin yaradır:

- kənd təsərrüfatı texnikasının və kənd təsərrüfatı məhsulunun qiymətlərindəki disparteti aradan qaldırır;
- kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqların təchizatını genişləndirir;
- kənd təsərrüfatı texnikasına təkcə korporativ aqrar kommertiya təşkilatları deyil, həm də kəndli və şəxsi yardımçı təsərrüfatlar tərəfindən tələbatı artırır;
- maşın və texnika istehsalçısı və istifadəçisinin, eləcə də lizinq verənin maraqlarını səmərəli şəkildə əlaqələndirir.

Azərbaycan Respublikasında “Ata lizinq”, “Azərlizinq”, “AG lizinq”, “SLS Azərlizinq”, “Debut Bank”, “Günaylizinq”, “Parex lizinq”, “Uni lizinq”, “Muğan lizinq”, “AZ lizinq”, “Bank Respublika”, “Bank of Baku”, “Cred Aqro”, “Amrah Bank”, “AQ lizinq” və “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti lizinq xidmətləri göstərirlər. Lizinq şirkətlərinin aktiv portfeli 24,5 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatında, xüsusilə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində lizinq xidmətlərindən istifadənin mövcud səviyyəsi qənaətbəxş deyildir. Bu sahədə həlli vacib olan problemlər vardır. Azərbaycanda

lizinqi sürətlə inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə onun qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalıdır.

Aqrar sektorda lizinqin genişləndirilməsinə maneçilik törədən əsas səbəb lizinq xidmətləri bazarındakı lizinqverənin inhisarçılıq mövqeyi və sonradan lizinqalana lazımi texnoloji avadanlıq və kənd təsərrüfatı texnikasının tədarüku üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinin olmamasıdır.

“Aqrolizinq” ASC-nin fəaliyyət dairəsini genişləndirmək və lizinq fəaliyyətinin effektivliyini yüksəltmək üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- kənd təsərrüfatı istehsalçılara lizinq xidmətlərinin göstərilməsinə dövlət nəzarətini gücləndirmək;
- avadanlığın və kənd təsərrüfatı texnikasının vaxtında sığortalanmasını təmin etmək;
- lizinq sazişini bağlayarkən xidmətin dəyərini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- lizinqalan tərəfindən lizinq haqqının ödənilməsi müddətini mümkün qədər qısaltmaq;
- milli lizinq fondunu yaratmaq və ondan səmərəli istifadə üzərində dövlət nəzarətini təmin etmək;
- Aqrar sektorda lizinq fəaliyyəti həyata keçirən özəl şirkətlərin inkişafını stimullaşdırmaq;

- Lizing haqqının natural formada (istehsal olunan məhsulla) ödənilməsi imkanından istifadə etmək, hansı ki, kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün pulla ödənilməyə nisbətən daha effektiv forma sayılır.

3.2 Kənd təsərrüfatı müəssisələrində lizinq ödənişlərinin təhlili və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

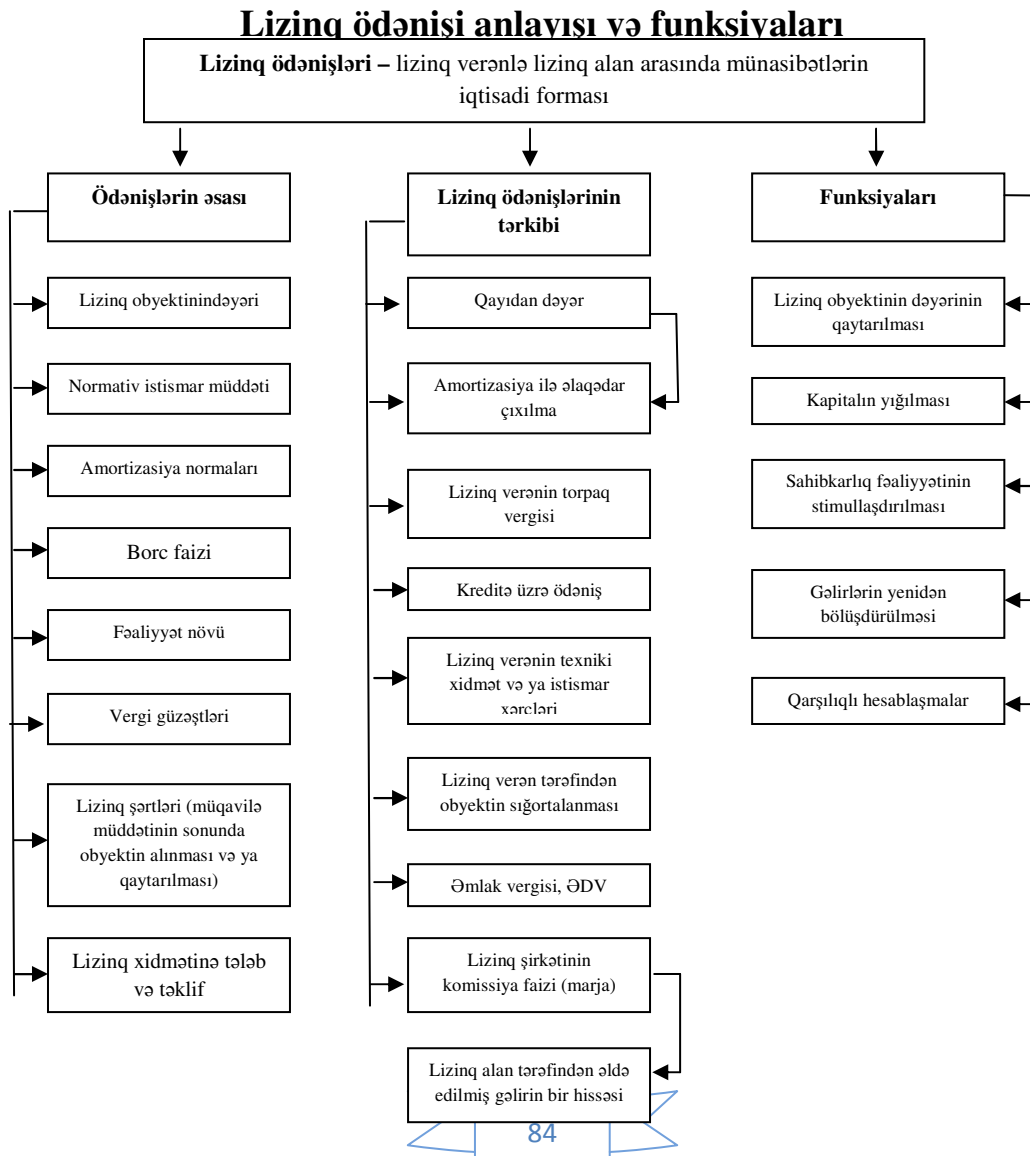
Lizinq ödənişlərinin təhlili zamanı onun mahiyyəti, iqtisadi məzmunu, hansı mənanı ifadə etməyi dedikdə çox zaman bina və qurğuların tam və qismən amortizasiyası başa düşülür. Aydınır ki, təqdim edilmiş belə bir təsvir lizinq ödənişlərinin mürəkkəb tərkibinin bütün iqtisadi tərəflərini tam əks etdirmir. Lizinq ödənişləri lizinq predmetindən istifadə edilməsi zamanı yaranan gəlirin sahibkar ilə icarədar arasında bölünməsi ilə bağlı bərqərar olan iqtisadi münasibətlərin formasını müəyyən etməklə yanaşı həm də icarəyə verən ilə icarədar arasında olan qarşılıqlı hesablaşma formasıdır.

O, digər tərəfdən əsas vəsaitlərin dəyərinin yenidən bərpasını, kapital yığılı və sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq edilməsi funksiyalarını həyata keçirir. Bu və ya digər obyektə lizinqə saziş əsasında verərkən sahibkar onun dəyərinin izafi dəyər ilə birlikdə qaytarılması hüququna malikdir. Lizinq ödənişinin müəyyən edilməsinin obyektiv əsasını əmlakın dəyəri və vəziyyəti, amortizasiya norması və müddəti, ssudanın faizi, vergi güzəştləri və digər şərtlər müəyyən edir. Lizinq ödənişləri öz mahiyyətinə görə üç əsas tərkib hissədən ibarətdir:

- ödənişlərin iqtisadi elementlərə görə tərkibi
- ödənişlərin həcmi və dərəcəsi;
- hesablaşmaların qaydası.

Digər tərəfdən, təsərrüfat münasibətlərində lizinq ödənişlərinin ayrı-ayrı tərkib elementləri bir-birindən fərqlənməyə də bilirlər, lakin onların spesifik funksiyalarının uçotu nəzəri və praktik əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, aydındır ki, ilk əvvəl sahibkara məxsus olmuş lizinq predmeti icarədar tərəfindən icarəyə verənə qaytarılan zaman dəyəri və lizinq ödənişlərinin ümumi məbləğində avans şəklində verilmiş kapital müxtəlif iqtisadi mahiyyətə və təyinatla malikdirlər. Lizinq predmetinin alınması ilə əlaqədar ödənilən kredit faizləri, əmlak vergisi, sığorta ödənişləri də eyni iqtisadi mahiyyətə və təyinatla malikdirlər. Lizinq ödənişləri anlayışı və onun funksiyaları ilə sxem 1-də tanış olmaq olar.

Sxem 1.

İqtisadi elementlərin tərkibinə və maddələrinə görə lizinq ödənişləri iki: xalis və ümumi qaydada ödənilir. Lizinq ödənişləri xalis qaydada ödənilərkən icarəyə verilmiş lizinq predmetinin saxlanması ilə bağlı bütün xərclər icarədar tərəfindən ödənilir. İcarəyə verənə isə xalis gəlir ödənilir. Lizinq ödənişləri zamanı ümumi qaydadan istifadə edilərkən icarədar lizinq predmetinin bütün iqtisadi elementlərini icarəyə verənə ödəyir. İcarəyə verən isə lizinq predmetinin saxlanması ilə əlaqədar bütün xərcləri ödəyir. Lizinq ödənişlərinin sabit və dəyişkən hissələrinin bir-birinə uyğunlaşdırılması ödənişlərin bazar tariflərinin onun imkanlarından üstün olduğu hallarda istifadəçiyə öz risklərini azaltmaq imkanı verir, onu istehsal fəaliyyətinin səmərəliliyinin artmasına təşviq edir. Lizinq ödənişlərinin tərkibinə öz funksional təyinatına görə lizinq predmetinin balans dəyərinə və cari fəaliyyəti ilə əlaqədar isə icarəyə verənin məsrəflərinə aid edilən müqavilə şərtləri ilə nəzərdə tutulmuş və əsaslandırılmış xərclər daxil edilir. Müqavilə şərtlərindən asılı olaraq cari və kapital məsrəfləri icarədarın balansında da nəzərə alın bilər.

Lizinq predmeti istismara verilən zaman xərclərin bir hissəsi artıq müəyyən edilmiş olur və onun dəyərində öz əksini tapır. Lakin kapital təmiri və zəmanət xidməti ilə əlaqədar xərclər lizinq ödənişləri müəyyən edilərkən tərəflər arasında qabaqcadan razılaşma yolu ilə göstərilə bilər. Lizinq müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş müddəalardan fərqli hallar ola bilər ki, bu da son nəticədə icarəyə verənin maliyyə vəziyyətinin kəskin

pisləşməsinə səbəb ola bilər. Lizinq ödənişlərinin müəyyən edilməsinin əsas prinsiplərindən biri də icarəyə verilmiş vəsaitlərin geri qaytarılarkən əlavə dəyər gətirməsidir.

Lizinq predmetinin geri qaytarılan əlavə dəyərinin həcmi sövdələşmənin predmeti olmur. Çünki, lizinq razılaşması bağlanılan an gəlirin həcmi qabaqcadan müəyyən edilir və lizinq ödənişlərinin tərkibində dəyişilməz olaraq qalır. İstehsal vasitələrinin dəyəri isə məlum olduğu kimi, icarədarın əməyi vasitəsilə yenidən yaradılmış məhsulun üzərinə keçir. Lizinq ödənişlərinin həcmnin müəyyən edilməsinin metodoloji əsasını orta gəlir norması səviyyəsində tərəflərin qarşılıqlı maraqlarını təmin edən icarədar tərəfindən yaradılan ümumi gəlirin bölüşdürülməsi mexanizmi təşkil edir. Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, lizinq ödənişlərini icarəyə verənə köçürəndən sonar icarədar, məhsulun təqdim edilməsindən və ya işlərin görülməsindən əldə etdiyi gəlirin hesabına istehsal ilə bağlı xərclərini ödəməklə yanaşı öz istehsalını genişləndirmək və şəxsi istehlakını ödəmək üçün əlavə gəlir əldə etməlidir. Nəzəri cəhətdən lizinq ödənişlərinin ($L_{\text{ö}}$) aşağı və yuxarı hədlərini bir-birindən ayırmaq lazımdır. Lizinq ödənişlərinin yuxarı həddi orta gəlir götürmək imkanı olduğu təqdirdə icarədarın iş fəaliyyətinin yüksək rentabelliği və ödənilən haqqın maksimum həcmi ilə müəyyən edilir. Belə halda lizinq ödənişlərinə icarəyə verənin xərclərindən (X) əlavə onun gəlirinin maksimal (G_m) həcmi də daxil edilir. $L_{\text{ö}} = X + G_m$

Lizinq ödənişlərinin aşağı həddi onun həcmnin minimum səviyyəsi və lizinq predmetinin mümkün sadə təkrar istehsalı ilə müəyyən edilir. İqtisadi mənaca lizinq ödənişlərinin məbləği lizinq predmetinin geri qaytarılarkən müəyyən edilən dəyərindən az ola bilməz, əks halda onun təkrar istehsalı qeyri-mümkün olacaqdır. Lizinq ödənişlərinin konkret həcmi aşağı və yuxarı hədlər arasında, tələblə təklif əsasında və tərəflərin qarşılıqlı razılığına əsasən danışıqlar yolu ilə müəyyən edilir. Praktikada lizinq ödənişlərinin üç əsas formasından istifadə edilir:

- pul forması - bütün ödənişlər pul ifadəsində aparılır;

- natural formada - hesablaşmalar lizinq predmetindən istifadə etməklə istehsal edilən mallar vasitəsilə və ya icarəyə verənə qarşılıqlı xidmət göstərməklə aparılır. Belə hesablaşmalardan ölkədən kənar istehsal edilmiş avadanlıq və qurğuların alınması ilə bağlı kifayət qədər valyuta vəsaitlərinin olmadığı təqdirdə xarici lizinq əməliyyatları zamanı istifadə olunur.

- qarışıq formada- bu halda pul və kompensasiya xarakteri daşıyan ödənişlərdən tərəflərin razılığına görə, əsasən də ciddi maliyyə siyasəti və böhran hallarında istifadə edilə bilər.

Hesablama üsulundan asılı olaraq lizinq ödənişlərinin dörd növünü göstərmək olar:

- müəyyən edilmiş dərəcə- razılaşmanın ümumi məbləğində pul, natural, qarışıq formada qeyd olunur;

- pay şəklində- ödənişlərin məbləğləri əvvəlcədən deyil, icarəyə götürülmüş lizinq predmetindən istifadə və icarədarın mənfəətində yaxud gəlirində iştirak etməklə, satılmış məhsulun həcmində qeyd edilmiş pay əsasında müəyyən edilir. Bu, lizinq predmetindən istifadə edən icarədar üçün lizinq ödənişlərinin müəyyən edilməsinin çox sadə, əlverişli və münasib üsuludur. Lakin onun çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, səmərəli, bacarıqlı iş və yüksək maliyyə-istehsal nəticələri əldə edilən zaman lizinq ödənişlərinin məbləği nəzərə çarpacaq dərəcədə artır. Belə vəziyyət zamanı yaranan qərribə məntiq ondan ibarətdir ki, icarədar nə qədər yüksək gəlirlə işləsə, eyni şərtlər zəminində bir o qədər də çox vəsait ödəməlidir, bu da son nəticədə sahibkarlığın təşviq edilməsinə mənfi təsirini göstərəcəkdir;

- cəmi ödənişlər, lizinq müqaviləsinin fəaliyyət müddətində lizinq ödənişlərinin və icarədar tərəfindən icarəyə götürülmüş lizinq predmetinin alınması ilə bağlı icarəyə verənə ödənilən pul vəsaitlərinin cəmidir;

- icarəyə verilmiş lizinq predmetinin dəyərinin faizlə ödənilməsi geniş yayılmış hesablaşma üsuludur. Avadanlığın xarakterindən və ödəmə müddətlərindən asılı olaraq faiz məbləği müxtəlif ola bilər.

İcarədarın iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq ödənmə üsuluna görə lizinq ödənişlərinin aşağıdakı növlərindən istifadə olunur:

- xətti və ya bərabər hissələrlə ödəniş, lizinq ödənişlərinin standart, bərabər eyni tipli üsuludur;

- artan ödənişnövündən istifadə edilən zaman müqavilənin ilk mərhələsində müəyyən həcmdə ilkin ödəniş müəyyən edilir ki, bu da istehsal edilmiş məhsulun həcmnin artması ilə düz mütənasibdir. Belə münasibətlər məhdud miqdarda ilkin kapitalla məxsus sahibkarlar üçün daha da məqsədəuyğundur;

- azalan ödənişlizinq münasibətlərinin ilk mərhələsində sürətli ödəniş zamanı tətbiq edilir. Belə ödənişlər əmlak sahibinin riskini nəzərəcərpacaq dərəcədə azaltmaqla yanaşı icarədarın azad fəaliyyətini genişləndirməyə imkan verir;

- mövsümi ödənişlərkənd təsərrufatında və istehsal prosesi mövsümi xarakter daşıyan və ödəniş imkanları məhsul yığımından sonar yaxşılaşan digər sahələrdə tətbiq edilir. Dövriliyinə görə aşağıdakı lizinq ödənişləri tətbiq edilir:

- birdəfəlik ödənişlərlizinq predmeti icarədarə təhvil verildikdən və tərəflər arasında təhvil-təslim aktı imzalandıqdan sonra ödənilirlər;

- dövri ödənişlər aylıq, rüblük, illik olmaqla yanaşı tərəflər arasında təsdiq edilmiş qrafik əsasında tətbiq edilir;

- avans şəklində ödəniş,sonradan lizinq məbləğlərinin ümumi həcmindən çıxmaqla lizinq müqaviləsi imzalanan vaxt ödənilir.

Lizinq müqaviləsi imzalanan vaxt tərəflər qarşılıqlı razılığa əsasən konkret şəraitdə məqbul hesab edilə bilən ödəniş üsulundan istifadə edə bilərlər. Lizinq müqaviləsində tərəflərin razılığına əsasən aşağıdakılar qeyd edilirlər:

- lizinq ödənişlərinin həcmi;

- ödənişin forması (pul, natural, qarışıq);

- ödənişin üsulu:

*təsdiq edilmiş ümumi məbləğ göstərilməklə müqavilə müddətində bərabər hissələrlə ödəniş;

*avans şəklində qarşılıqlı razılaşdırılmış həcmdə;

*artan və ya azalan həcmlərdə;

*ödənişlərinin müddətlərinin uzadılması ilə;

- ödənişlərin dövriliyi (ayda, rübdə, ildə).

Lizinqödənişləri ilə bağlı öhdəlik icarədar tərəfindən lizinq predmetindən istifadə edilməsi zamanı yaranır. Müqavilə şərtlərində lizinq ödənişlərinin vaxtının, ilk ödəniş ilə bağlı, müəyyən miqdarda gəlir götürmək məqsədi ilə müəyyən müddətə uzaldılması barədə razılıq nəzərdə tutula bilər.

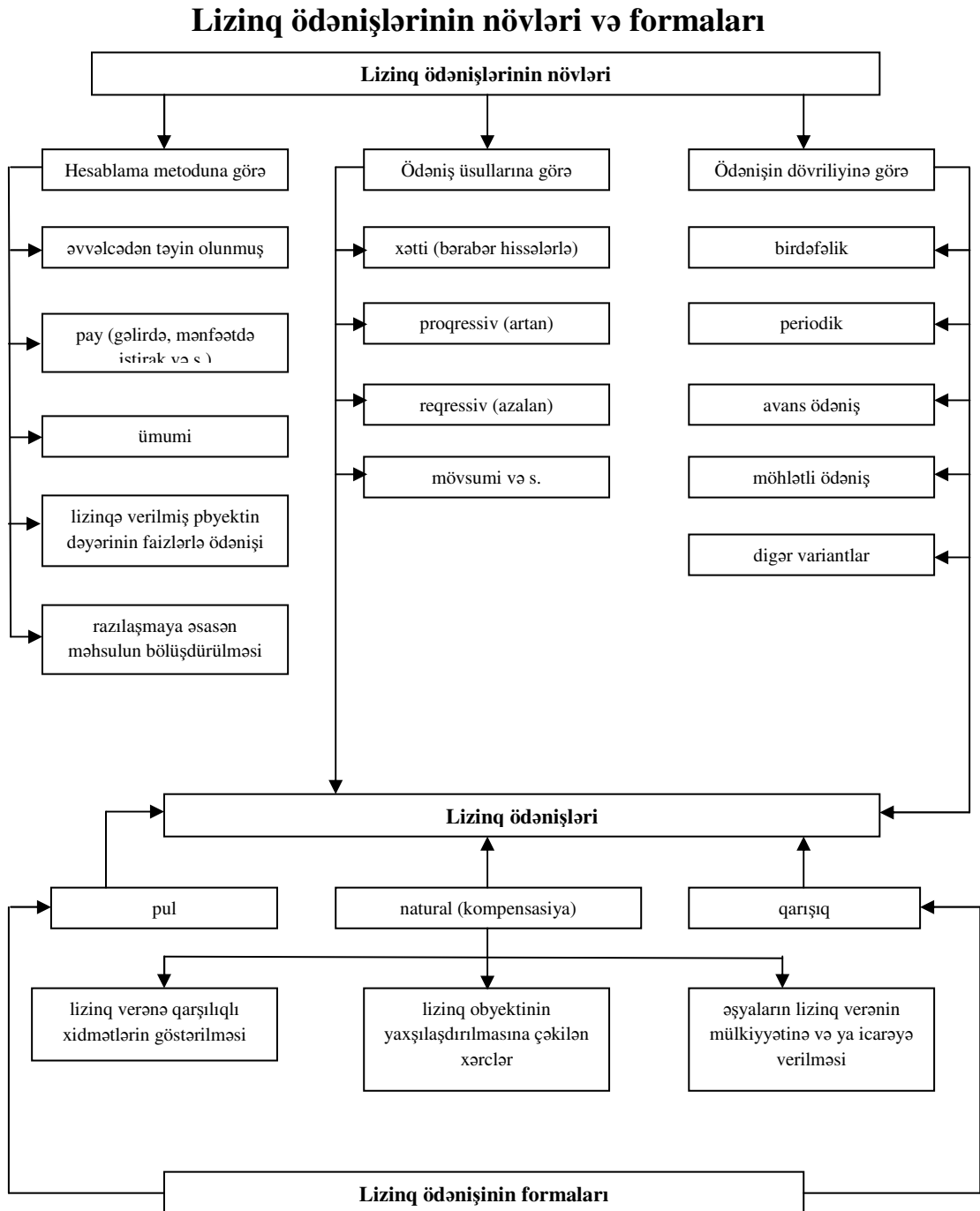
Praktikada lizinq müqaviləsinin fəaliyyət müddətində lizinq öhdəliklərinin eyni həcmdə müəyyən edilmiş məbləğlərlə ödənilməsi üsulundan nadir hallarda istifadə edilir.

Əksər hallarda ödənişlərin “azalan“ və ya “avans ödəmək” üsullarından istifadə etməyə daha çox üstünlük verilir. Birinci halda, dövrü ödənilən məbləğlər arasındakı fərqin əhəmiyyətli dərəcədə olmasına baxmayaraq onlar lizinq ödənişləri sayılırlar (lizinq müqaviləsi və tərtib edilmiş cədvəldə nəzərdə tutulduğundan) və icarədar tərəfindən vergitutma məqsədləri üçün nəzərə alınırırlar. İkinci halda isə icarədar lizinq ödənişlərindən başqa lizinq şirkətinə avans da ödəyir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, lizinq ödənişlərinin xərclər maddəsində əks etdirilməsinə aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə onları

müəyyənləşdirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 748.10-cu maddəsinin müddəalarına görə lizinq müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində həmin müqavilə üzrə ödənişlərin ümumi məbləğilərinə ödənişləri hesab edilir.

Sxem 2-də lizinq ödənişlərinin növləri və formaları daha aydın şəkildə verilmişdir.

Sxem 2.

Lizinq ödənişlər lizinq müqaviləsi üzrə icarədarə verilmiş lizinq predmetindən istifadəyə görə onun tərəfindən icarəyə verənin xeyrinə həyata keçirilən ödənişlərdir. Lizinq ödənişlərinin məbləği, həyata keçirilməsi üsulu, forması və dövriliyi lizinq müqaviləsinə uyğun olaraq Mülki Məcəllənin müddəalarına əsasən alınmaqla həyata keçirilir.

Lizinq ödənişlərinin ümumi məbləğində aşağıdakılar daxildir:

- lizinq obyektinin əldə edilməsi ilə bağlı zəruri xərclər;
- lizinq obyektini əldə etmək üçün alınan kreditə görə faiz;
- lizinq verənin mükafatının məbləği;
- lizinq obyektini lizinq verən tərəfindən sığorta edilmişdirsə, sığorta üçün ödənilən məbləğ;
- lizinq verənin əlavə xidmətlərinin haqqı;
- lizinq verənin lizinq müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş digər xərcləri.

Lizinq verənin mükafatının məbləği tərəflərin razılığına əsasən aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilə bilər:

- qeyd edilmiş məbləğlə;
- lizinq predmetinin balans dəyərində nisbətən faizlə;
- lizinq predmetinin orta illik qalıq dəyərində nisbətən faizlə.

Birincihaldə bütün mükafatın məbləği lizinq ödənişlərinin tərkibinə daxil edilir, onun aylıq həcmi isə bütün mükafatın məbləğinin lizinq müqaviləsinin fəaliyyət göstərdiyi ayların sayına bölmək yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat apardığımız Aqrolizinq ASC-nin kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisə ilə bağladığı lizinq müqaviləsinə əsasən lizinq şirkətinə ödəniləcək mükafatın məbləği 24000 manata bərabərdir. Bu halda lizinq şirkətinə çatacaq mükafatın aylıq məbləği 2000 manata bərabər olur ($24000:12=2000$).

İkincihalda mükafatın məbləği aşağıdakı kimi müəyyən ediləcəkdir:

$$M = R \times B_d$$

M-mükafat;

R - əmlakın balans dəyərində nisbətə faiz dərəcəsi;

B_d - lizinq predmetinin balans dəyəri.

Tədqiqat aparılan Aqrolizinq ASC-nin digər bir müəssisə ilə bağladığı lizinq müqaviləsinə əsasən lizinq şirkətinə ödəniləcək mükafatın məbləği əmlakın balans dəyərinin 20 faizinə (R), əmlakın balans dəyəri isə 42000 manata (B_d) bərabərdir. Bu halda mükafatın ümumi məbləği 8400 manata ($42000 \times 20\%$), onun aylıq həcmi isə 700 manata ($8400:12=700$) bərabər olur.

$$M = R \times B_d = 20\% \times 42000 = 8400$$

Üçüncühalda hesablamalar aşağıdakı düstur vasitəsi ilə aparılır:

$$M = (D_{\text{əv}} + D_q) / 2 \times R$$

$D_{\text{əv}}$ - lizinq predmetinin ilin əvvəlinə olan dəyəri;

D_q - lizinq predmetinin ilin sonuna olan qalıq dəyəri;

R- lizinq predmetinin orta illik qalıq dəyərində nisbətən faiz.

Tədqiqat apardığımız Aqrolizinq ASC-nin təmsalında düsturu nəzərdən keçirək. Aqrolizinq ASC-nin Kənd təsərrüfatı müəssisəsi ilə bağladığı lizinq müqaviləsinə əsasən lizinq şirkətinə ödəniləcək mükafatın məbləği əmlakın balans dəyərinin 25 faizinə (R) bərabər olmalıdır. Lizinq predmetindən istifadə edilməsinə görə birinci il 18000 manat ($1500 \times 12 = 18000$) məbləğində vəsait qaytarılmışdır. Lizinq predmetinin ilkin dəyəri 26000 manat ($D_{\text{əv}}$), ilin sonunaqalıq dəyəri isə 8000 manat (D_{q}) ($26000 - 18000 = 8000$) olmuşdur. Lizinq müqaviləsinin fəaliyyət müddətinin ikinci ilində 8000 manat vəsait ödənilmişdir.

Beləliklə, lizinq şirkətinə çatacaq mükafatın məbləği aşağıdakı kimi hesablanacaqdır:

-birinci il üçün:

$$M = (D_{\text{əv}} + D_{\text{q}}) / 2 \times R = (26000 + 8000) : 2 \times 25\% = 4250 \text{ manat.}$$

-ikinci il üçün:

$$M = (D_{\text{əv}} + D_{\text{q}}) / 2 \times R = (8000 + 0) : 2 \times 25\% = 1000 \text{ manat.}$$

Lizinq şirkətinə ödəniləcək mükafat məbləği 5250 manat ($4250 + 1000$), onun aylıq həcmi isə 218,75 ($5250 : 24$) manata bərabər olacaqdır.

3.3 Kənd təsərrüfatında lizinq mexanizminə təsir edən amillərin təhlili

Bazar iqtisadiyyatına keçid, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinə başlanması həm istehsal və həm də iqtisadi sahələrdə struktur dəyişikliklərinin aparılmasını, iqtisadi münasibətlərin yeni tələblər, yeni mülkiyyət münasibətləri əsasında qurulmasını tələb etmişdir. Hazırda aqrar siyasətin başlıca məqsədi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarət olmaqla, həm də kənd yerlərində əhalinin yoxsul təbəqələrinin həyat şəraitini yaxşılaşdırmağa, onların daha tam məşğulluğunu təmin etməyə, daxili aqrar bazarı qorumasına, əlverişli xarici əlaqələrin qurulmasına, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin müxtəlif texnikalara tələbatının ödənilməsinə xidmət edir.

Dissertasiya işinin digər mövzularında artıq qeyd olunduğu kimi, kənd təsərrüfatında texnikaya tələbatın ödənilməsinin ən effektiv üsulu lizinqdır. Lakin lizinqin inkişafı bir sıra amillərin təsirindən asılıdır. Kənd təsərrüfatında lizinqin inkişafına makroiqtisadi amillərlə yanaşı vergi, imtiyazlar və bir çox digər amillər təsir göstərir. Makroiqtisadi siyasətdə baş verən uzunmüddətli və qısamüddətli dəyişikliklər sahibkarların da davranışında özünü göstərir.

Tədqiqat prosesində amillərin iki böyük qrup (makroiqtisadi və sistem daxili amillər) şəklində rəqləşdirilməsi ilə yanaşı, əlavə təsnifat əlamətləri aşkar edilmişdir. Həmin amilləri aşağıdakı meyarlara əsasən 6 qrupa bölmək olar: amillərin səviyyəsi, dərəcəsi, yaranma vaxtı, təsir dairəsi, amillərin yaranma təbiəti, onların idarə edilmə dərəcəsi. Məsələn, təsir dərəcəsinə görə

amillər ekstremal, motivasiya və demotivasiya amillərinə bölünə bilər. Tədqiqat zamanı proqnozlaşdırma (ekspert qiymətləndirmələri) metodundan istifadə edilməklə bazar mühitində (turbulent mühitdə) kənd təsərrüfatı müəssisələrinin davamlı inkişafı üçün kənar təhlükələr və imkanlar təhlil edilir. Bu tədqiqatın məqsədi lizinq alanın həm respublika səviyyəsində, həm də region səviyyəsində lizinq üzrə lizinq əqdlərinin həyata keçirilməsi imkanlarını öyrənməkdir. İqtisadi, siyasi, bazar, rəqabət, istehsal-texniki, sosial və beynəlxalq amillərin hər bir qrupunun təsiri aşağıdakı düsturla müəyyənləşdirilir:

$$\text{İmkan: } +W_i = K_i \sum (+ P_{ij}) \quad (1),$$

$$\text{Təhlükəli: } -Q_i = K_i \sum (- P_{ij}) \quad (2),$$

burada, $(+ P_{ij})$, $(- P_{ij})$ - i - ci qrup amillərin j qrup amilinə təsir gücü müvafiq olaraq müsbət (0 - dan +5-dək) və mənfi (0-dan - 5-dək) qiymətləndirilir; K_i - i - ci qrup amillərin əhəmiyyəti.

Ekspertlərin sayı aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$N_{\min} = 0,5 * (3/b + 5) \quad (3),$$

Normativin xətası $0 < b < 1$.

Amillərin təsirini (təsir səviyyəsini) ekspertlər beş ballı şkala üzrə qiymətləndirirlər. Balların dairəsi (diapazonu): +5 bal – güclü imkan; - 5 bal – güclü təhlükə; 0 – təsirin olmaması kimi qiymətləndirilir. Ekspertlər hər bir amilin təsirini müəyyənləşdirirlər. K amillərin əhəmiyyətinin müəyyən edilməsini amillər qrupu üzrə həyata keçirmək mümkündür. Onları rəqabət olaraq nəzərə almaq olar ki, bir təbiətli və bir səviyyəli amil bərabər

əhəmiyyətə malik olur. Müasir şəraitdə iqtisadi amillərlə bazar amillərinin əhəmiyyəti eynidir. Bu göstəricinin qiyməti həm iqtisadi, həm də bazar amilləri üçün 4 vahidə bərabərdir. Məsələn, ucqar kənd təsərrüfatı rayonları üçün beynəlxalq amillər müəyyən qədər əhəmiyyətli olsa da, ölkə ÜTT-na üzv olana qədər həmin amillərin rolu cüzdür. Mövcud metodikaya görə müvafiq əmsal vahidəbərabərdir ($K_{bey}=1$). Siyasi amillərə, sosial və rəqabət amillərinə gəldikdə isə onların əhəmiyyəti praktiki olaraq eynidir və mövcud metodikaya görə 3 vahidəbərabərdir. Kənd təsərrüfatının texniki potensialının yüksək əhəmiyyətini nəzərə alaraq əsas vəsaitlərin təkrar istehsalı, resurs və enerji daşıyıcıların texnologiyası, istehsal-texnoloji amillər $K_{it}=5$ əmsalı ilə hesablanır (Cədvəl 16).

Cədvəl 16.

Amillərin və onların əhəmiyyətindən asılılığın ranqlaşdırılması

Göstəricilər	Əhəmiyyəti, vahid
İqtisadi amillər (K_n)	4
Siyasi amillər (K_s)	3
Bazar amilləri (K_b)	4
Rəqabət amilləri (K_r)	3
İstehsal-texnoloji amillər (K_{it})	5
Beynəlxalq amillər (K_{bey})	1
Sosial amillər (K_{sos})	3

Lizinq əsas fondlara kapital qoyuluşu formasıdır. İnvestisiyanın miqdarı faiz dərəcəsiindən asılıdır. Deməli burada faiz dərəcəsi amili mühüm rol oynayır. İki cür – normal və real faiz dərəcəsi vardır. Lizinq sazişlərinin həcmi real faiz dərəcəsiindən asılıdır. Real faiz dərəcəsi borc itgilərinin həqiqi xərclərini təyin

edir və faiz dərəcəsi azaldıqda, investisiya funksiyasının əyrisi (I) yuxarı qalxır, faiz dərəcəsi (R) artıqda isə lizinqə tələbat azalır.

İnvestisiyaların funksiyası investisiyaların arzu olunan həcmi (I) real faiz dərəcəsinin miqdarı (R) ilə əlaqələndirir. Müəssisələrin əsas fondlarına kapital qoyuluşu faiz dərəcəsi azaldıqda artır, çünki faiz dərəcəsinin miqdarının az olması kapital vahidinə olan xərcləri aşağı salır və bununla da kapitalla sahib olmanı daha da sərfəli edir.

Bu və ya digər lizinq əməliyyatına təsir edən amil təkə lizinq ödənişlərinin həcmində deyil, həm də firmanın özünün sabitliyindən və onun sabitlik səviyəsindən asılıdır. Buna görə də firmanın bütün kapitalının kifayət qədər olub-olmaması nəzərə alınır. Kapitalın kifayətliliyi qiymətləndirilərkən iki tərkib hissə nəzərdən keçirilir: nizamnamə kapitalı və bütün kapital, yəni firmanın kapitalının kifayət qədər olması onun nizamnamə kapitalının mümkün ölçüsü və şirkətin bütün kapitalı ilə onu risk əmsalı (N) adlandırılan aktivlərinin məbləği arasındakı son nisbəti ilə təyin olunur. Risk əmsalı maksimal itki həcmi ilə investordan şəxsi maliyyə resursları arasındakı nisbəti kimi aşağıdakı düstur üzrə hesablanır:

$$N=U / S (4)$$

Burada: U – mümkün maksimal itki məbləği

S – xüsusi maliyyə resurslarının həcmidir

Risk amili lizinq mexanizmində mühüm rol oynayır. Lizinq verən bazarın bütün spektrini risk sahəsinə, yəni itgilərin təyin olunmuş risk səviyyəsini

keçmədiyi riskin ümumi itgi sahəsinə bölür. Adətən bir neçə əsas risk sahəsinə – riskli olmayan sahə, minimal risk sahəsi, gücləndirilmiş risk sahəsi, kritik və yolverilməz risk sahələrini ayırırlar.

Mənfi risk amillərinin digər layihələrə təsirinin nəticələri haqqında informasiya alınması metodunun mahiyyətinə nəzər yetirsək görərik ki, bu yolla əldə olunmuş məlumatlar əsasən yeni layihələri həyata keçirərkən potensial riski hesablamaq məqsədilə sona çatmış layihələrdə asılılığı aşkarlamağa imkan verir. Layihənin fəaliyyət dövrünün tədqiq olunması vasitəsilə onun istənilən hissəsinin reallaşdırılması haqqında məlumatı seçmək, vasitələrin artıq sərf olunması və digər mənfi halların meydana gəlməsi səbələrini müqayisə etmək olar.

Kənd təsərrüfatında müəssisələrin lizinq mexanizmində üzləşdikləri risklər əsasən hər biri üçün eynidir. Bu və ya digər riskin baş verməsi ehtimalı da demək olar ki eynidir. Lakin yenə də müxtəlif müəssisələr yaranmış risk vəziyyətlərinə müxtəlif cür yanaşırlar ki, bu da onların nə dərəcədə məlumatlı olmasından irəli gəlir.

Kənd təsərrüfatında lizinq mexanizminə təsir edən riskləri iki qrupa bölmək olar: ölkə üzrə bütün müəssisələrin rast gəldiyi ümumi risklər və yalnız lizinq fəaliyyətinə aid olan spesifik risklər. Ümumi risklər özləri aşağıdakı kateqoriyalardan ibarətdir: siyasi, makroiqtisadi, hüquqi və vergi riskləri.

Siyasi risk amillərinin mahiyyəti ölkənin sosial-siyasi vəziyyətilə əlaqəlidir. Bu zaman inkişafının keçid mərhələsini yaşayan, dövlət

hakimiyyatının qeyri-sabitliyi, etnik-regional problemlər müşahidə olunan iqtisadiyyatda gəlirin tam əldə olunmaması, mülkiyyətin itirilməsi və s. kimi risklər ortaya çıxa bilər.

Makroiqtisadi risk amilləri makroiqtisadi vəziyyətlə əlaqəlidir. Bu amillərin təsiri nəticəsində təsərrüfatda çətinliklər, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artımı və ya aşağı düşməsi, bank sahəsinin inkişaf səviyyəsində, iqtisadiyyatda tərəqqi və ya böhran, bank faizinin dəyişməsi və s. gözləmək mümkündür.

Hüquqi amillərin meydana çıxmasına qanunvericiliyin vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi dinamikası təsir göstərir. Qanunvericilikdəki təzadlar və hüquqi bazanın daimndəyişməsi lizinqin tətbiqini də çətinləşdirir.

Vergi risklərinin yaranmasına vergi sahəsinə tənzimləyən qanunvericilik aktlarındakı bəzi anlaşılmaz fikirlər səbəb olur. Bir çox mühasiblər və lizinq şirkətləri və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin rəhbərləri vergi müfəttişliyinin müəssisə tərəfindən təklif olunan qaydaların təsviri ilə razılaşmaya biləcəyindən ehtiyat edirlər. Bu, lizinq sazişi ilə əlaqədar olan riskləri artırır. Beləki, qanunvericiliyə riayət olunmasına səy göstərilməsinə baxmayaraq, lizinq şirkəti yüksək cərimələr ödəmək riskinə məruz qalır.

Lizinq mexanizmində ümumi risklərlə yanaşı lizinq sahəsinə aid və lizinq sazişinin mahiyyəti və xüsusiyyətləri ilə əlaqədar spesiifik risklərə də rast gəlinir. Lizinq verənin xüsusi diqqət ayırmalı olduğu böyük risk qrupu müxtəlif kən

təsərrüfatı avadanlığı olan lizinq obyektı ilə əlaqədardır. Bu riskləri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- ❖ Qaytarılmama riski – lizinq alanın lizinq əmlakını geri qaytarmaqdan imtina etməsi
- ❖ İtki riski – lizinq əmlakının fiziki cəhətdən itirilməsi
- ❖ Avadanlığın ikinci bazarda reallaşdırıla bilməməsi riski.

Maliyyə amillərinin təsiri nəticəsində yarana biləcək riskləri üç kateqoriyaya ayırmaq olar:

- ❖ Portfel riski – bu riskin səbəbi bir lizinq şirkətinə məxsus bütün lizinq portfelinin bir kən təsərrüfatı müəssisəsində cəmlənməsidir ki, həmin müəssisədə yarana biləcək böhranlı vəziyyət lizinq şirkətinə də mənfi təsir göstərəcək
- ❖ Faiz riski – bu risk lizinq sazişinin maliyyələşdirilməsi üçün bankdan götürülmüş borc üzrə faizləri lizinq sazişi üzrə faizlərin nisbətində yaranır. Əgər bank krediti qeyri-sabit faiz dərəcəsi ilə, lizinq sazişi isə təsbit edilmiş faiz dərəcəsi ilə bağlanıbsa, kredit üzrə faiz arta və nəticədə lizinq şirkəti üçün saziş zərərli ola bilər.
- ❖ Valyuta riski – bu riskin əsasını lizinq ödənişləri məbləğinin real dəyərinin müəyyən dövr ərzində lizinq sazişinə əsasən dəyişməsi təşkil edir.

3.4 Kənd təsərrüfatında lizinq mexanizminin inkişafı və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında lizinqdən müstəqillik əldə olunduğu dövrlərdən sonra istifadə edilməyə başlanmışdır. Lakin dünya miqyasında lizinq investisiya üçün artıq qərarlaşmış vasitədir. Tədqiqatlar nəticəsində elmi ədəbiyyatda rast gəlinən məlumatların sistemləşdirilməsi əsasında iqtisadiyyat sahəsində lizinqin təkamülünün və lizinq münasibətlərinin yaranma tarixinə nəzər salaraq onun quruluşundakı ümumi mənzərənin aşağıdakı mərhələləri göstərilir.

- Lizinq münasibətlərinin inkişafının birinci mərhələsini başqalarının əmək vasitələrindən pul və ya kompensasiya ödəməsi müqabilində istifadə etmək ideyasının yaranması ilə səciyyələndirmək olar.
- İkinci mərhələ Roma hüququnda mülkiyyət hüququ verilmədən aktivlərə sahiblik institutunun yaranması ilə bağlıdır. Bu, Avropa hüquq sistemlərinin inkişafı üçün zəmin olmuşdur.
- Üçüncü mərhələ İngiltərədə icarə münasibətlərinin inkişafı tarixini əhatə edir. Bu, İngiltərə hüquq sisteminin unikallığı və onun qitə hüquq sisteminə oxşamaması ilə bağlıdır.
- Dördüncü mərhələ “Bell” firması və “lizinq (leasing)” terminin yaranması ilə əlamətdardır.

- Beşinci mərhələ əsas fəaliyyət növü lizinq olan təşkilatların yaranması və lizinqin maliyyə bazarında müstəqil segmentə çevrilməsi ilə bağlıdır. Müasir anlamda lizinqin tarixi məhz bu andan başlanır.
- Lizinq münasibətlərinin təşəkkülündə altıncı mərhələ lizinqin Qərbi Avropada və Yaponiyada, sonra isə bütün dünyada geniş yayılması ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında həyata keçirilən islahatlar dövründə lizinqin iqtisadi forma kimi təşəkkülünün üç səciyyəvi dövrünü fərqləndirmək olar.

Birinci (başlanğıc) dövr lizinq haqqında xüsusi qanunvericiliyin olmaması ilə səciyyəvidir. Bu səbəbdən sahibkarlıq fəaliyyətinin bu forması inkişaf etməmişdir.

İkinci dövrdə, 90-cı illərin əvvəlindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında lizinq fəaliyyəti xüsusi normativ və qanunverici sənədlər olmadan icarəyə oxşar qayda üzrə həyata keçirilirdi.

1993-cü ildən başlanan üçüncü dövr lizinq əqdlərinin xüsusi normativ bazasının fəal formalaşması ilə səciyyəvi olaraq bir sıra normativ aktlar qəbul edilmiş və 29 noyabr 1994-cü ildə “Lizinq xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur (Qanun 17 iyul 2003-cü ildə qüvvədən düşüb).

Lizinq münasibətlərinin təkamülünün öyrənilməsi dinamik inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində onların daim təkmilləşməsini göstərir. Azərbaycan

Respublikasında lizinq münasibətlərinin hüquqi əsaslarının formalaşması prosesi iqtisadi islahatın həyata keçirildiyi dövrdə real inkişaf etmişdir. Lizinq Azərbaycan iqtisadiyyatının infrastrukturunun zəruri institutu olub onun daha da inkişaf etməsinə şərait yaradır. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müxtəlif kateqoriyalı təsərrüfat subyektləri üçün lizinqin tətbiq edilməsi onların texnika və digər resurslarla təchiz olunması problemini müəyyən dərəcədə həll etməyə imkan verəcəkdir.

Lizinqin iqtisadi mexanizmini bilmək sahibkarlıq fəaliyyətində ondan səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Yuxarıda şərh edilən müddəalarla əlaqədar lizinq mexanizminin mahiyyətini müəyyən təhlil yaradan elementlər çoxluğunun məcmusu kimi təsəvvür etmək olar.

Müvafiq araşdırmalara uyğun olaraq əsas meyarlar üzrə lizinqin təsnifatı qaydaları işlənib hazırlanmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə lizinq biznesinin yaranması və sürətlə yayılması iki qrup amilə (obyektiv və subyektiv amillərə) əsaslanır. Konkret regionun (ölkənin) maliyyə-iqtisadi şəraitindən və inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq lizinq sənayesi kifayət qədər müəyyən əlamətlərlə səciyyələnəcəkdir. Lizinq biznesi hər bir ölkədə müəyyən unikal inkişaf səviyyəsində olacaqdır. Lakin ekspertlərin fikrincə, inkişafın ümumi universal əlamətləri və istiqaməti də aşkar görünür. Başqa sözlə desək, hər bir ölkədə lizinq müəyyən mərhələlərdən keçəcəkdir. Bu, inkişaf etmiş ölkələrdə həmin sahənin inkişafında daha tam müşahidə olunur (cədvəl 17).

Lizinq mexanizminin inkişaf mərhələlərinin xarakterik xüsusiyyətləri

<i>Mərhələlərin adı</i>	<i>Xarakterik əlamətlər</i>
Birinci mərhələ. Maliyyə lizinqinin təşkili	1) rəqabətin yoxluğu; 2) icarə müddətinin sonunda avadanlıq girovdan çıxarılır; 3) müqavilə müddəti amortizasiya müddəti ilə üst-üstə düşür və ya bu müddətə yaxındır; 4) lizinq əməliyyatlarının mühasibat və vergi aspektində müəyyən qüsurlar da mövcuddur
İkinci mərhələ. Maliyyə lizinqi əsasında lizinq sənayesinin inkişafı	1) lizinq müəssisələri arasında rəqabətin yaranması; 2) lizinq ödəmələrinin fərqləndirilmiş (diferensiallaşdırılmış) sistemi; 3) lizinq münasibətlərinin yeni formasının inkişafı
Üçüncü mərhələ. Operativ lizinqin inkişafı	1) gələcəkdə rəqabətin güclənməsi; 2) daha mükəmməl qanunvericilik; 3) kifayət qədər inkişaf etmiş təkrar avadanlıq bazarı; 4) lizinq müəssisələrinin peşəkar institutlarının təşkili;
Dördüncü mərhələ. Lizinq xidmətləri bazarında sərt rəqabət	1) yeni xidmət növlərinin yaranması; 2) vençur lizinqinin inkişafı; 3) sekyunterizasiyanın genişlənməsi; 4) layihə maliyyələşdirilməsi.
Beşinci mərhələ. Lizinq xidmətləri bazarının təmin edilməsi	1) yeni bazara keçid proqramının işlənilib hazırlanması; 2) lizinq müəssisələrinin rentabelliyyətinin aşağı düşməsi; 3) lizinq müəssisələrinin daxili xərclərinin optimallaşdırılması və nəzarət; 4) lizinq müəssisələrinin təşkili; 5) müəssisələrlə lizinq xidməti bazarının bölünməsi.

Lizinq xidmətlərinin inkişaf mərhələlərinin təhlili əsasında bu qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında lizinq xidmətləri bazarının inkişafını ikinci mərhələyə aid etmək olar. Lakin respublikamızın aqrar

sahəsində lizinq münasibətlərinin formalaşmasına xas olan elementlər lizinqin inkişafının birinci mərhələsinə mənsubdur.

İqtisadi ədəbiyyatda dünyada lizinqin inkişafı istiqamətləri kifayət qədər ətraflı tədqiq edilmişdir. Buna baxmayaraq respublikamızın iqtisadiyyatında, xüsusən də aqrar sahədə lizinqin inkişaf xüsusiyyətləri bu münasibətlərə yeni nəzərlə baxmağa məcbur edir. Buna görə də beynəlxalq lizinqin inkişaf mərhələlərini təhlil edərək Azərbaycan Respublikasında lizinqin inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamaq vacibdir. Fikrimizcə, respublikamızın aqrar sahəsində lizinq münasibətlərinin inkişafı əsasən dövlət lizinqinin və kommertiya lizinqinin inkişafı istiqamətlərində müəyyən ediləcəkdir.

Lizinq əməliyyatlarının maliyyələşdirmə mənbələri aşağıdakılar ola bilər: dövlət büdcəsi, yerli (regional) büdcə, regional büdcə, güzəştli kreditlər, investisiyalar, sponsorların vəsaitləri. Lizinq verənlər qismində maşın-texnoloji stansiyalar çıxış edə bilər. Maliyyələşdirmə mənbələrinin genişləndirilməsi maşınqayırma və metal emalı kompleksinə aid müəssisələrin dövlət büdcəsi qarşısında kredit borclarının konvertasiyası (dövlət istiqrazları şərtlərinin dəyişməsi) zamanı lizinqin dəstəklənməsi fondu üçün alınabilir. Bu halda müəssisələr özləri bu cür konvertasiyaya maraq göstərə bilər, çünki həmin vəsaitlər hesabına ilk növbədə bu sahələrin məhsullarını alardılar.

Buna görə də Azərbaycan Respublikasının və onun regionlarının aqrar sahəsində istər yeni texnikanın, istərsə də bərpa olunmuş texniki vasitələrin lizinq münasibətlərinin çoxkanallı sistemi inkişaf etdirilməlidir. Bu,

kəndtəsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının texniki təchizat səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır.

Lizinq sövdələşmələrinin iqtisadi səmərəsi bu əməliyyatın düzgün təşkil olunmasından asılıdır. Maliyyə lizinqində ilkin olaraq lizinqalan lizinq şirkətinə və ya bankın şöbəsinə ərizə ilə müraciət edərək gələcəkdə əməliyyat barəsində bəzi məlumatları – lizinq əmlakı haqqında, potensial lizinqverən haqqında, lizinq sövdəsinin müddəti və s. onlara bildirir.

Lizinqverən ilkin məlumatlar əsasında lizinqalanın maliyyə vəziyyətini, ödəmələri həyata keçirmək və kredit qabiliyyətliliyini təhlil edir, həmin dövrdə lizinq əmlakı vasitəsilə həyata keçirilən xidmətə olan tələbatı qiymətləndirir, müqavilənin müddətini, ödəmələrin mütəmadiyini, əmlakın dəyərini və sövdələşmənin nəticələrinə təsir edə biləcək bu kimi digər amil və şərtlər nəzərdən keçirilir. Belə təhlillərin nəticəsi qənaətbəxş olduqda iştirakçı tərəflər əmlakın göndərilməsi, verilməsi müqaviləsinin və lizinq razılaşmasının rəsmiləşdirilməsini həyata keçirirlər. Bu sənəddə tərəflərin hüquq və vəzifələri əks etdirilir.

Lizinq əməliyyatlarının tətbiqinə və onun genişləndirilməsinə əsaslı surətdə şərait yaradan həm də onun iştirakçıları üçün müəyyən edilmiş vergi güzəştləri sistemidir. Aqrar sahədə lizinqin inkişafını çətinləşdirən problemlər arasında bu fəaliyyətdən vergi tutulması ilə əlaqədar problemlər xüsusi qeyd edilməlidir. Lizinq verənlər və lizinq alanlar üçün güzəştli vergitutma rejimini genişləndirmək və onu Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində təsbit

etmək lazımdır. Vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi lizinq əməliyyatlarının aparılması üçün güclü stimül yaradar.

Azərbaycan Respublikasında lizinq xidmətini həyata keçirən müəssisələr üçün dövlət tərəfindən müvafiq qaydada güzəştlər tətbiq olunması halı “Lizinq xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun 12-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Lakin ölkə ərazisində lizinq xidmətinin həyata keçirilməsinin hələ ki konkret mexanizmi olmadığından bu məsələ tam işlənməmiş və qeyri – yetkin formadadır.

Avropanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində aşağıdakı güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Lizinqverənlər maliyyə lizinqi üzrə, icra müddəti 3 ildən çox olmayan müqavilələr əsasında əldə etdikləri mənfəətə görə vergidən azad olunurlar.

Nəticə və təkliflər

Respublika iqtisadiyyatının, xüsusən də onun qeyri-neft sektorunun inkişafında lizinqin əhəmiyyəti əvəzənməzdir. Kənt təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi, daxili istehsal hesabına tələbatın ödənməsi, ərzaq təhlükəsizliyi və s. ölkədə qarşıya qoyulan əsas məsələlərdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istehsal fondlarının təzələnməsinə olan tələbat, kifayət dərəcədə maliyyələşdirmənin və ənənəvi investisiya formalarına çıxışın olmaması ölkəmizdə lizinq bazarının inkişafını doğuran çoxsaylı amillərdəndir.

Lizinq hər hansı bir avadanlığın (əmlakın) lizinq şirkəti tərəfindən satın alınaraq lizinqalana razılaşdırılmış müddətə istifadəyə verilməsidir. Özümdə bank kreditini, icarəni və investisiya elementlərini cəmləşdirən lizinqin 3 əsas iştirakçısı var-lizinqalan, lizinqverən və satıcı.

Lizinq lizinqalanlara nəyə görə sərfəlidir?

- 1) Böyük məbləğləri müəssisənin dövriyyəsiindən çıxarmadan texniki bazanın yeniləşdirilməsi imkanı;
- 2) Qənaət edilən dövriyyə kapitalını digər sahələrə yönəldərək biznesin mənfəətliliyinin artırılması;
- 3) Müasir texnikadan istifadə edərək gəlirlərin artırılması imkanı və asanlıqla lizinq ödənişlərinin həyata keçirilməsi;
- 4) Lizinq avadanlığının da, satıcının da lizinqalan tərəfindən müstəqil seçilməsi və s.

Kreditlə müqayisədə lizinqin üstünlükləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Lizinqin faiz dərəcələri daha aşağıdır;
- 2) Lizinq daha uzunmüddətli maliyyələşdirmə növüdür;
- 3) Lizinq almaq daha asandır, lizinq müqaviləsinə baxılmasına maksimum 10 gün vaxt tələb olunur;
- 4) Lizinqin şərtləri, ödəmə qrafiki daha çevikdir, çünki şərtlər lizinqalanın tələbatına, ödəmə qabiliyyətinə maksimal dərəcədə yaxınlaşdırılır;
- 5) Lizinq tək avadanlığın deyil, daşınma, gömrük, sığorta xərclərini də bütövlükdə ödəyə bilir;
- 6) Lizinq avadanlığı lizinq şirkətinin mülkiyyətində olduğundan bank kreditlərindən fərqli olaraq adətən müştərilərdən girov tələb edilmir;
- 7) Lizinq ödəmələri tamamilə xərclərə aid edilir;
- 8) Lizinqdə lizinqalanın bütün ödənişləri nağd vəsaitlərinin axımına uyğunlaşdırılır və maliyyə ehtiyacı hiss etmədən uzun müddətə geri ödəmə imkanı əldə edir;
- 9) Lizinqdə lizinqalanın investisiyası özü-özünü maliyyələşdirir. Belə ki, lizinq ödənişləri investisiya qoyuluşundan əldə ediləcək gəlirlə həyata keçirilir.

Bundan başqa lizinqin üstünlüklərinə aşağıdakıları aid edə bilərik.

Lizinq kredit xətlərini istifadəsiz saxlayır. Lizinqdən istifadə edərkən lizinqalan kredit xətlərindən istifadə etmir və onlardan operativ və qısamüddətli maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün istifadə etmək imkanı olur.

Lizinqalan yalnız avadanlıqdan istifadə etdiyi müddət üçün haqqı ödəyir. Aylıq ödənişlər avadanlıqdan dərhal istifadə edilməsinə imkan yaradır. Yeni müasir avadanlıqdan istifadə edərək lizinqalan gəlir əldə edir və avadanlıqdan istifadə edilməsinə görə həmin gəlirdən haqq ödəyir.

Lizinq yüz faizli maliyyələşdirmədir. Daşınma, quraşdırma, personalın təliminə çəkilən xərclər də daxil olmaqla lizinq avadanlığın dəyərinin 100%-ni maliyyələşdirə bilər. Bank kreditindən fərqli olaraq bəzi hallarda qabaqcadan ödəniş və müəyyən dəyərə aktivlərə malik olmaq tələb olunmur.

Lizinq əsas vəsaitlərin təzələnməsi vasitəsidir. Lizinq mütəmadi olaraq avadanlığın təzələnməsinə və bununla da müasir texnologiyadan istifadə edilməsinə imkan yaradır.

Lizinq büdcə məhdudiyyətlərini nəzərə almamaq imkanını yaradır. Vəsaitin çatışmaması üzündən lazım olan avadanlığın alınması gecikdirildikdə, yaxud bundan imtina edildikdə lizinq əvəzolunmazdır, çünki o, lizinq ödənişlərinə az məbləğlərin xərclənməsinə və eyni zamanda lazım olan avadanlıqdan istifadə edilməsinə imkan yaradır. Lizinq hətta büdcəsinin imkanları xeyli məhdud olan kənd təsərrüfatı müəssisələri üçün də mümkündür.

Lizinq obyektinin etibarlılığının təminatçısı kimi çıxış edir. Avadanlığın lizinqverənin mülkiyyətində olması lizinqalanın kredit qabiliyyətli olmasını sübut etmək, yaxud girov təklif etmək vəzifəsini istisna edir. Bu faktın mövcud olması qeyri-təkmil girov qanunvericiliyi olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün lizinqi xüsusi ilə əlverişli edir.

Bundan başqa müəyyən problem və çətinliklər var. Qeyd olunmalıdır ki, həm digər ölkələrdə, həm də Azərbaycanda lizinqin mühasibat uçotunda düzgün və səmərəli uçotunun təşkili üçün kifayət qədər qanunverici və nəzəri bazanın olmaması bir sıra çətinliklər yaradır. 30 yanvar 2009-cu il tarixdən qüvvədə olan «Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları»nda lizinq formasında əldə edilmiş əsas vəsaitlərin uçotu barədə konkret müddəalar göstərilməmişdir. Ona görə də sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri üçün bu sahədə anlaşılmazlıq yarana bilər. Lizinq yolu ilə daşınar və daşınmaz əşyalar (əsas vəsaitlər) əldə edən sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinə tövsiyə olunur ki, həmin əsas vəsaitlərə balansda 111№-li hesabda ayrıca subhesab (məsələn, 111-5 №-li «lizinqə götürülmüş əsas vəsaitlər» subhesabı) açsınlar.

Bununla belə, lizinq sektorunda vergi məsələləri ilə bağlı bir sıra problemlər də mövcuddur. Lizinq fəaliyyətindən vergi tutulması problemi öz təcili həllini və sistemləşdirilməsini tələb edir. Hesab edirəm ki, hazırkı vəziyyət lizinq sövdələşməsinin bahalaşmasına və bank krediti ilə müqayisədə onun qeyri-cəlbediciliyinə gətirib çıxarır.

Belə ki, lizinq sektorunda uzunmüddətli, ucuz maliyyə resurslarının çatışmazlığı əsas problemlərdən sayılır. Mövcud lizinq şirkətlərinin kapitallaşdırılması nisbətən böyük deyil, kommersiya bankları isə qısamüddətli resurs qoyuluşlarına üstünlük verirlər ki, bu da hər hansı lizinqə aid deyil və

uzunmüddətli layihələrin maliyyələşməsi üçün öz resurslarından kifayət qədər ehtiyatlı istifadə edirlər.

Aradan qaldırılmalı digər məsələlərdən biri də budur ki, ölkə qanunvericiliyinə əsasən, lizinqverən lizinqalan tərəfindən geri qaytarılmış və ya lizinqalandan defolt nəticəsində müsadirə olunmuş lizinq predmeti təkrarən lizinqə verilə bilməz.

Fikrimcə, lizinq xidməti göstərən müəssisələrin daha sürətli inkişafına nail olmaq üçün onlara müəyyən güzəştlərin verilməsi zəruridir. Belə ki, lizinqverən subyektlər bir neçə illiyə maliyyə lizinq müqavilələrinin satışından əldə edilən mənfəətdən ödənen vergidən azad edilməlidirlər. Onların vergidən azad olması dolayı yolla da olsa, kənd təsərrüfatında lizinqalan subyektlər tərəfindən istehsal olunan məhsulların, göstərilən xidmətlərin maya dəyərinin aşağı düşməsinə, öz istehsalatlarını daha da genişləndirməyə imkan verir.

Ölkədə yeni istehsal sahələrinin yaradılması, bu istehsal sahələrində yeni texnologiyanın tətbiq edilməsi, ən müasir avadanlıqlardan istifadə olunması da bilavasitə lizinq xidməti ilə bağlı ola bilər. Yeni istehsal sahələrinin yaradılması işsizliyin qarşısını alar, ən müasir texnologiya isə artıq işçi qüvvəsinə qarşı durar. Eyni zamanda ölkədə istehsal olunan keyfiyyətli məhsulun dünya bazarına çıxarılması ilə Azərbaycan iqtisadiyyatı irəliyə doğru daha bir addım atmış olar.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş “Aqrrolizinq”ASC-nin fəaliyyət dairəsinə aid olan tədbirlər.
5. “Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”.
6. Azərbaycan Respublikası prezidentinin Nazirlər Kabinetinin 2011-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2012-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında çıxışı.
7. Nazirlər Kabinetinin 21 oktyabr 2005-ci il tarixli sərəncamı və digər sərəncamları.
8. 1994-cü il 29 noyabr tarixində qəbul olunan “Lizinq” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. “Lizinq Xidməti Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

10. “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”
23 oktyabr 2004-cü il tarixli, 466№-li Azərbaycan Respublikası prezidenti sərəncamı.
11. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 38-ci fəsil.
12. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
13. “Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 1997-ci il tarixli 71 sayılı qərarı.
14. “İcarə üzrə” Kommersiya Təşkilatları üçün 14 №-li Milli Mühasibat Uçotu standartları.
15. “Torpaq, tikili, avadanlıqlar üzrə” 7№-li Milli Mühasibat Uçotu standartları.
16. “İcarə üzrə” 17№-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları.
17. “Torpaq, tikili, avadanlıqlar üzrə” 16№-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları.
18. 30 yanvar 2009-cu il tarixindən qüvvədə olan “Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun apapılması Qaydaları”.
19. Cəbiyev R.M. “Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı”, Bakı 2000.
20. Cahan Məmmədov “Aqrar bölmədə maddi-texniki təminat və xidmət işinin təşkili”, Bakı 2004.
21. Maliyyə və uçot jurnalı, nömrə 4, 2008-ci il.

22. Təhməzova A. Ə. “Lizinq münasibətlərinin tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi”, “Qloballaşma və regional iqtisadi inkişaf” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransın məqalələr toplusu, Bakı 2004.
23. Təhməzova A. Ə. “Lizinq bazarı-iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması vasitəsi kimi”, Bakı 2004.
24. Təhməzova A. Ə. “Müasir dövrdə lizinq münasibətlərinin iqtisadi mexanizminin formalaşması”, Maliyyə və uçot nömrə 3, Bakı 2005.
25. Namazova C.B. “İnvestisiyalar”, Bakı 2014.
26. Namazova C.B. “Audit” dərslik, Bakı 2012.
27. Namazova C.B., Kazımov R.N. “Praktiki Audit” dərslik, Bakı 2011.
28. Abbasov Q.Ə. “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi” dərslik, Bakı 2009.
29. Aydın Kərimov “Mühasibat uçotu, vergilər”, Bakı 2012.
30. Sadıqov Ə. A., Sadıqov T. Ə., Cəfərova Ş. Ə. “Mühasibat uçotu”, Bakı 2012.
31. Hacıyev R.S., Səbzəliyev S.M. “Auditin əsasları” dərslik, Bakı 2003.
32. Cəfərli H.A. “İqtisadi təhlil” dərslik, Bakı 2009.
33. Cəfərli H.A. “Məhsul (iş, xidmət) satışının amilli təhlili”, Azərbaycanın İqtisadiyyatı məlumat bülleteni №2, 2008.
34. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. “Sosial-iqtisadi statistika”, Bakı 2008.
35. В. А. Горемыкин “Лизинг”, Москва 2009.
36. Андреев П. А., Баутин В. М. и др, “Лизинг”, Москва 1993.
37. Газман В. Д. “Лизинг: теория, практика, комментарии”, Москва 1997.

38. В. А. Горемыкин “Лизинговый бизнес // Консультант директора.”, Москва 1996.
39. “Лизинг и кредит”, М.:Ист-сервис, 1994.
40. Чектарева Е. Н. “Лизинговый бизнес”, М.:Экономика,1994.
41. Прилуцкий Л. “Финансовый лизинг”, М.:Ось-89,1997.
42. Шпиттлер К. И. “Практический лизинг / Под ред”, Б. Г. Дякина.-М.,1991
43. www.stat.gov.az
44. www.azetki-ti.az
45. www.agrolizing.gov.az
46. www.library.adau.edu.az